

SCHEIDINGSKINDEREN

**PEDAGOGISCH ACADEMIE VOOR HET BASISONDERWIJS
DEN HAAG
STEPHANIE MARINUS
23-05-2013**

Voorwoord

‘Je moeder maakt ons kapot’

‘Als je nu naar je vader gaat kun je daar blijven’

‘Denk maar niet dat papa je nog wil zien’

‘Als je het huis neemt, hou ik de jongens’

‘Waardeloos, net als je moeder’

‘Ik wou dat we nooit kinderen hadden gekregen’

Als leerkracht zijn we erg begaan met kinderen. In bijna elke klas zitten kinderen met gescheiden ouders. Er zijn kinderen die de zinnen, zoals hierboven beschreven, meer dan eens krijgen te horen.

In Nederland zijn ongeveer 70.000 kinderen betrokken bij een ouderlijke scheiding. Elke leerkracht krijgt hiermee te maken. Ik was erg geïnteresseerd in hoe kinderen een scheiding kunnen ervaren, wat een scheiding voor gevolgen kan hebben op het kind en hoe leerkrachten hier het beste mee om kunnen gaan.

Mijn LIO-stage heb ik gelopen op openbare basisschool: ‘De Saffier’ te Zoetermeer. Na een goed gesprek met de directeur werd ik enthousiast over dit onderwerp: een prachtig onderwerp voor een onderzoek. Het past goed bij mij als persoon en biedt aanknopingspunten voor het nog beter begeleiden van leerlingen op de basisschool. Tijdens het maken van mijn scriptie heeft een aantal personen mij erg geholpen. Ik wil mijn begeleider Willemien Lieferring bedanken voor de ondersteuning tijdens het hele proces. Daarnaast wil ik alle leerkrachten werkzaam op De Saffier, met in het bijzonder A. Bansraj, bedanken voor hun openheid en eerlijkheid. Als laatste wil ik mijn ouders bedanken voor het geven van feedback op mijn afstudeerscriptie.

Samenvatting

In een klas met 28 leerlingen zitten ongeveer 7 kinderen met gescheiden ouders. Uit verschillende onderzoeken is gebleken, dat vooral bij kinderen die in de thuissituatie veel spanning en ruzies ervaren de kans groot is dat de leerresultaten dalen. Dit heeft veel te maken met de sociaal-emotionele ontwikkeling die het kind doormaakt tijdens de ouderlijke scheiding. Het is belangrijk om leerlingen tijdens het scheidingsproces goed te begeleiden, omdat uit onderzoek is gebleken dat de kinderen er hun hele leven last van kunnen blijven houden.

Met het schrijven van de scriptie wil ik leerkrachten informeren over wat de gevolgen kunnen zijn van een ouderlijke scheiding t.o.v. de resultaten en over de mogelijkheden om kinderen te begeleiden tijdens of na het scheidingsproces, zodat de resultaten van de kinderen gelijk blijven of stijgen.

Om dit voor elkaar te krijgen, ben ik aan de slag gegaan met een kwalitatief onderzoek. Ik wilde mijn onderzoek zo open mogelijk ingaan, zonder dat ik ideeën had over het mogelijke eindresultaat.

De conclusies die uit het literatuur- en praktijkonderzoek zijn vastgesteld, komen grotendeels overeen. In het literatuuronderzoek kon de conclusie worden getrokken dat de sociaal-emotionele ontwikkeling een grote rol speelt op de leerresultaten van de leerlingen. Wanneer er veel spanning en ruzie thuis (rondom de scheiding) is, is het welbevinden van het kind lager en presteert het kind minder goed dan andere leerlingen. Bij gescheiden ouders is het welbevinden van leerlingen over het algemeen hoger, omdat het kind zelf niet bij de ruzies en spanningen thuis zit. Deze leerlingen presteren over het algemeen beter. Met de resultaten uit het praktijkonderzoek kan ik dit bevestigen. De leerresultaten van kinderen in gezinnen waar veel ruzie en spanning is, zijn gedurende de scheidingsperiode lager dan ervoor of erna.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	pag. 6
2. Literatuuronderzoek	pag. 8
2.1 <u>Maatschappelijke kenmerken</u>	pag. 8
2.1.1. Echtscheidingen in Nederland	pag. 8
2.1.2 Aantal kinderen met gescheiden ouders	pag. 8
2.1.3 Effect van ouderlijke conflicten op het kind	pag. 9
2.1.4 Gevolgen ouderlijke echtscheiding voor het kind	pag. 10
2.2 <u>Gevolgen van scheiding</u>	pag. 11
2.2.1 Algemene gevolgen	pag. 11
2.2.2 Ontwikkeling angsten bij het kind tijdens ouderlijke scheiding	pag. 12
2.2.3 Gevolgen ouderlijke scheiding bij peuters/kleuters	pag. 12
2.2.4 Gevolgen ouderlijke scheiding bij leerlingen in de middenbouw van de basisschool	pag. 14
2.2.5 Gevolgen ouderlijke scheiding bij leerlingen in de bovenbouw van de basisschool	pag. 15
2.2.6 Gevolgen ouderlijke scheiding op verdere schoolloopbaan van het kind	pag. 17
2.3 <u>Begeleiding op school</u>	pag. 18
2.3.1 Pedagogische driehoek	pag. 18
2.3.2 Rol van de leerkracht tijdens ouderlijke scheiding	pag. 19
2.3.3 Handelingsadviezen voor de leerkracht	pag. 20
2.3.4 Professionele hulp	pag. 21

3. Praktijkonderzoek	pag. 23
3.1 <u>Onderzoekssituatie</u>	pag. 23
3.1.1 Onderzoekslocatie	pag. 23
3.1.2 Onderzoeksgroep	pag. 24
3.1.3 Onderzoeksmethode	pag. 24
3.1.4 Procedure	pag. 27
3.1.5. Ruwe en bewerkte resultaten	pag. 28
3.2 <u>Resultaten onderzoek</u>	pag. 29
4. Conclusie/discussie	pag. 39
4.1 <u>Resultaten literatuuronderzoek</u>	pag. 39
4.2 <u>Resultaten praktijkonderzoek</u>	pag. 39
4.3 <u>Eindconclusie</u>	pag. 41
4.4 <u>Opbrengst</u>	pag. 41
4.5 <u>Beperkingen</u>	pag. 42
4.6 <u>Aanbevelingen</u>	pag. 42
Literatuurlijst	pag. 44
Bijlage	pag. 47

Inleiding

‘Houden papa en mama nog wel van me? En opa en oma? Zie ik mijn oppas dan ook niet meer? Moet ik dan naar een andere tandarts? Gaat hij dan tanden eruit trekken?’

De reden voor de scheiding die vaak gegeven wordt, is dat (één of beide partners) vaak van mening zijn dat een scheiding een bevrijding zal betekenen, waarin zij en de kinderen in emotioneel opzicht gelukkiger zullen worden. Voor kinderen is de periode voor, tijdens en na de scheiding niet gemakkelijk en vol met onzekerheden. Kinderen ervaren een ouderlijke scheiding allemaal anders. Bij kleuters kunnen de angsten niet alleen bij de scheiding blijven, maar de hele wereld omvatten.

Op het moment dat een jongen van 5 jaar met deze vragen bij me kwam, brak mijn hart. Ik had weinig kennis over de eventuele gevolgen van een ouderlijke scheiding op een kind. Toen ik op ouderavonden en gesprekken met ouders erachter kwam, dat cijfers van enkele leerlingen beïnvloed werden gedurende het scheidingsproces, wist ik, dat ik mijn scriptie over dit onderwerp zou doen. Het leek mij interessant en zinvol om te onderzoeken, wat een ouderlijke scheiding voor invloed heeft op de leerresultaten van een kind op de basisschool, zodat ik aan het eind van me onderzoek weet, hoe ik de kinderen het beste kan ondersteunen tijdens het scheidingsproces met als doel dat de cijfers gelijk blijven of stijgen.

Mijn doelstelling is als volgt:

Met het schrijven van de scriptie wil ik leerkrachten informeren over wat de gevolgen kunnen zijn van een ouderlijke scheiding t.o.v. de resultaten en over de mogelijkheden om kinderen te begeleiden voor, tijdens of na het scheidingsproces, zodat de resultaten van de leerlingen gelijk blijven of stijgen.

Ik heb ervoor gekozen om mijn scriptie af te bakenen door alleen te kijken naar de invloed van een ouderlijke scheiding op de leerprestaties van het kind en niet verder in te gaan op de wetgeving in Nederland en het sociaal-emotioneel welbevinden van het kind en de ouders. Na de literatuurstudie en het onderzoek hoop ik te kunnen aantonen of een ouderlijke scheiding invloed heeft op de leerresultaten en hoe

leerkrachten hier het best mee om kunnen gaan.

Mijn hoofdvraag is als volgt:

Wat is het effect van een ouderlijke scheiding op de leerprestaties van het kind op de basisschool?

Het sociaal-emotioneel welbevinden blijft wel een aspect wat ik in de gaten blijf houden, omdat dit een grote invloed kan hebben op de leerprestaties van het kind op de basisschool. Wanneer een kind zich verdrietig of boos voelt, zou ik me kunnen voorstellen dat het kind minder presteert, dan als het kind blij en gelukkig is en zich minder zorgen maakt over de thuissituatie.

De volgende deelvragen heb ik gebruikt om een antwoord te vinden op de onderzoeksvraag:

- Wat zijn de maatschappelijke kenmerken van scheiden en kinderen in Nederland?
- Wat zijn de belangrijkste gevolgen van de ouderlijke scheiding voor kinderen op de basisschool?
- Hoe kunnen scheidingskinderen worden ondersteund op de basisschool?

Eerst heb ik onderzocht wat de maatschappelijke kenmerken zijn van scheiden en kinderen. Zo staat er in de eerste deelvraag beschreven hoeveel scheidingen er zijn, hoeveel kinderen op de basisschool daarmee te maken krijgen en wat de gevolgen van een ouderlijke scheiding kunnen zijn op de leerresultaten van de kinderen.

In de tweede deelvraag ga ik verder in op de belangrijkste gevolgen van een ouderlijke scheiding voor kinderen in de leeftijd van 4-12 en in de derde deelvraag beschrijf ik hoe kinderen kunnen worden ondersteund op de basisschool.

Dit is een theoretisch onderzoek. In het tweede deel van mijn scriptie wil ik de theorie koppelen aan de praktijk. Zo onderzoek ik hoeveel kinderen op mijn stageschool gescheiden ouders hebben en hoe de resultaten van deze leerlingen waren voor/tijdens en na de scheiding. Uiteindelijk vergelijk ik de resultaten uit het literatuuronderzoek met de resultaten uit mijn onderzoek in de conclusie/discussie. Dat is meteen mijn antwoord op de hoofdvraag. Als laatste beschrijf ik in dit hoofdstuk de aanbevelingen voor eventueel verder onderzoek.

Literatuuronderzoek

Het doel van het schrijven van het literatuuronderzoek is het beantwoorden van de hoofdvraag. Dit probeer ik te bereiken door antwoord te geven op drie deelvragen. In dit hoofdstuk geef ik antwoord op de eerste deelvraag: ‘Wat zijn de maatschappelijke kenmerken van scheiden en kinderen op de basisschool in Nederland?’. Dit doe ik aan de hand van 4 paragrafen.

1.1 Maatschappelijke kenmerken

2.1.1 Echtscheidingen in Nederland

In Nederland is het aantal echtscheidingen de laatste jaren gestegen. Sinds 1950 is het aantal echtscheidingen meer dan verdubbeld (CBS, 2012b). Nederland heeft ruim 16 miljoen inwoners. Het Centraal Bureau voor de Statistiek heeft berekend dat er in Nederland ongeveer 4 miljoen echtparen zijn. Daarvan zijn ruim 3,3 miljoen stellen getrouwd, zie bijlage 1. In 2011 waren er rond de 33 duizend echtscheidingen, zie bijlage 2. Daarnaast schat het CBS dat er jaarlijks ongeveer 60 duizend verbrekingen van niet gehuwde samenwonenrelaties. Bij deze samenwonenrelaties die verbreken zouden 18 duizend kinderen betrokken zijn (Graaf, 2005).

2.1.2 Aantal kinderen met gescheiden ouders

Volgens het jaarboek onderwijs in cijfers 2011 van het CBS bezochten ruim 1,5 miljoen leerlingen in het schooljaar 2010/2011 het basisonderwijs. Er zijn in totaal 70 duizend thuiswonende scheidingskinderen betrokken bij (echt) scheidingen van ouders (Spruijt, 2007). Dit zijn echter ook kinderen die al van de basisschool af zijn maar nog wel thuis wonen. Volgens het CBS (2001) maakt 1 op de 6 kinderen een echtscheiding mee. In de tabel hieronder is af te lezen dat ongeveer een kwart van de kinderen die nog thuis woont, te maken krijgt met een scheiding van de ouders. Als we kijken naar het percentage van kinderen met gescheiden ouders op de basisschool (5-12 jaar), komen we op een gemiddelde van 25%. In een klas met 28 leerlingen zouden dit er ongeveer 7 zijn.

Thuiswonende scheidingskinderen naar leeftijdsgroep (N=70.000)	
<u>Leeftijd scheidingskinderen</u>	<u>%</u>
0-4 jaar	15
5-9 jaar	26
10-14 jaar	24
15-17 jaar	16
18-22 jaar	19
<i>(Bron: Handboek scheiden en de kinderen, Spruijt&Kormos, 2010)</i>	

Uit deze tabel blijkt dat de kans op een ouderlijke scheiding bij kinderen jonger dan 5 jaar en ouder dan 18 jaar minder voorkomt, en bij kinderen op de basisschool juist het meest.

2.1.3 Effect van ouderlijke conflicten op het kind

Er is veel onderzoek gedaan naar de rol van ouderlijke conflicten bij de problemen van kinderen. Problemen tussen ouders werken door in de opvoeding en de relatie tussen de ouders en het kind. In de tabel hieronder is weergegeven wat er gebeurt met het sociaal welbevinden en de problemen van kinderen wanneer ouders veel of weinig ruzie hebben. De tabel geeft de negatieve effecten van veel ruzies tussen ouders aan. Ongeacht of de ouders getrouwd of gescheiden zijn, daalt het welbevinden van het kind wanneer er veel ruzie is thuis. Bij gescheiden ouders is het welbevinden van het kind iets hoger, omdat het kind zelf niet meer in het midden van de ruzies zit. Toch blijft het welbevinden laag (Spruijt, 2010).

De score op welbevinden en problemen(schalen getransformeerd van 1 tot 10) van kinderen en getrouwde en gescheiden ouders met weinig en veel ruzie				
	<u>Getrouwde ouders</u>		<u>Gescheiden ouders</u>	
	<u>Weinig ruzie</u> <u>(n=2570)</u>	<u>Veel ruzie</u> <u>(n=120)</u>	<u>Weinig ruzie</u> <u>(n=340)</u>	<u>Veel ruzie</u> <u>(n=180)</u>
Welbevinden kind ¹	8,5	6,8	8,2	7,3
Welbevinden moeder ¹	8,4	6,8	8,0	7,0
Welbevinden ¹ vader	8,5	6,9	7,8	6,7
Schoolcijfers kind ¹	7,4	6,6	7,0	6,7
Agressie kind ²	5,8	6,6	5,7	6,3
Angst kind ²	5,7	8,3	5,8	7,1
Depressie kind ²	6,4	8,8	6,6	8,1
¹ = hoge score is positief ² = hoge score is negatief				
<i>(Bronnen:S&G 2010, Handboek scheiden en de kinderen, Spruijt&Kormos)</i>				

Wanneer het welbevinden een hoge score heeft, betekent dit dat het kind, de vader of de moeder zich lichamelijk en geestelijk beter voelt, dan wanneer dit cijfer laag is. Zoals af te lezen is uit de tabel kan een kind meer agressie en angst vertonen en kan een kind zich eerder depressief voelen, wanneer het kind getrouwde of gescheiden ouders heeft die *dagelijks ruzie* hebben.

Amato, Spencer Loomis en Booth hebben in 1995 onderzocht hoe groot het effect van conflicten op het welbevinden van de kinderen is. Uit hun onderzoek blijkt dat wanneer er veel conflicten zijn, de kinderen beter af zijn wanneer de ouders scheiden dan wanneer de ouders samen blijven en de conflicten door blijven gaan. Echter blijkt ook dat wanneer er weinig conflicten plaatsvinden binnen een gezin, de kinderen beter af zijn wanneer de ouders niet gaan scheiden, maar bij elkaar blijven. Onderzoeken van Amato in 1997, 1998 en 1999 ondersteunen de conclusie, dat wanneer er chronische en heftige conflicten, kinderen beter af zijn wanneer er een echtscheiding komt (Fomby, 2008).

Alle negatieve effecten op het kind kunnen veel invloed hebben op de leerprestaties van het kind. Als leerkracht is het belangrijk om de situatie goed in te schatten om zo het kind gepaste hulp te kunnen bieden. Uit de tabel blijkt dat bij gezinnen waar veel ruzie thuis is, de kinderen meer negatieve gevoelens kunnen hebben.

2.1.4 Gevolgen ouderlijke echtscheiding voor het kind

In 1991 publiceerde Amato en Keith resultaten van onderzoeken die waren gedaan naar de gevolgen van echtscheidingen voor kinderen. Paul R. Amato komt van de Pennsylvania State University en is de onderzoeker die de meeste onderzoeken heeft gedaan, gepubliceerd en zelf is geciteerd over het thema kinderen en scheiden. Uit zijn onderzoek in 1991 bleek het volgende:

- De kinderen hadden meer gedragsproblemen
- De kinderen voelden zich psychisch en emotioneel minder goed
- De kinderen hadden een lager zelfbeeld
- De kinderen hadden meer problemen met sociale relaties
- De kinderen presteerden slechter op de basisschool

In 2001 heeft Amato een vergelijkbaar onderzoek gedaan. Men had verwacht dat de resultaten van dit onderzoek mindere negatief zouden zijn, in verband met de toegenomen acceptatie van echtscheiding in de samenleving. Hij ontdekte echter dat

de negatieve gevolgen groter waren geworden (Spruijt, 2005). In het volgende hoofdstuk wordt verder ingegaan op de gevolgen van ouderlijke scheiding op de kinderen.

2.2 Gevolgen van de scheiding

In het tweede hoofdstuk van mijn literatuuronderzoek geef ik antwoord op mijn tweede deelvraag: ‘Wat zijn de belangrijkste gevolgen van de ouderlijke scheiding voor kinderen op de basisschool?’ Dit doe ik aan de hand van 5 hoofdstukken.

2.2.1 Algemene gevolgen

Uit Nederlands onderzoek blijkt dat jongeren met gescheiden ouders met veel ruzie de hoogste probleemscore hebben, daarna volgen de jongeren uit intacte gezinnen met veel ruzie, vervolgens de jongeren met gescheiden ouders met relatief weinig ruzie en tenslotte de jongeren uit intacte gezinnen met weinig ruzie (Spruijt, 2007).

De verbondenheid van de kinderen met de ouders verandert langzaam. Ouders hebben vaak minder aandacht voor de kinderen, omdat ze veel bezig zijn met zichzelf. De ruzies kunnen negatieve effecten hebben op de kinderen wat zich kan uiten in boosheid en angst. De kinderen raken een stukje van hun ouders kwijt, en dus ook van zichzelf. ‘Kinderen verliezen een deel van hun zelfvertrouwen en hun basisvertrouwen in de wereld’ (Smulders-Groenhuijsen, 2003).

Niet alle problemen die kinderen hebben tijdens of na de scheiding, kunnen toegeschreven worden aan het scheidingsproces van hun ouders. Ook erfelijke en genetische factoren spelen hierin een rol. Echter, op basis van onderzoeken, is gebleken dat een ouderlijke scheiding een onafhankelijke bijdrage levert aan de (negatieve) gevolgen die een echtscheiding kan hebben voor het kind (Spruijt 2007).

Uit de resultaten van het eerder besproken onderzoek van Amato en Keith in 1991 bleek dat kinderen uit gescheiden gezinnen lager scoorde op de volgende punten (Spruijt, 2010):

- meer externaliserende problemen, zoals agressief gedrag, vandalisme en op latere leeftijd; meer roken, blowen en drinken;
- meer internaliserende problemen, zoals depressieve gevoelens, gevoelens van angst en een laag zelfbeeld;
- problemen in vriendschapsrelaties;
- een zwakkere band met de ouders, vooral met de vader;

- problemen op school, zoals lagere cijfers, concentratieproblemen en spanningen in het contact met andere leerlingen

Uit deze gegevens kan geconcludeerd worden dat een echtscheiding negatieve gevolgen kan hebben voor de ontwikkeling van het kind.

Eerder is besproken dat vooral de ruzies tussen ouders veel negatieve effecten hebben op het kind. Het kind wordt soms gedwongen om met een van de ouders mee te verhuizen. Daarnaast verliest het kind regelmatig contact met de ouder bij wie het kind niet woont en wordt het kind voor moeilijke keuzes gesteld. Hierbij kunnen de begrippen loyaliteitsconflicten en oudervervreemding/ ouderverstoting een rol spelen, zie tabel 1 hierboven. Helaas blijkt uit dossieronderzoek dat dit kan samenhangen met huiselijk (lichamelijk en psychisch) geweld en kindermishandeling. Van IJzendoorn (2007) heeft onderzoek gedaan naar huiselijk geweld tussen ouders en meldt dat dit vaak in samenhang is met lichamelijke en emotionele mishandeling van kinderen. Uit een later onderzoek van de Universiteit van Leiden (IJzendoorn, 2010) heeft men de schatting gedaan dat er 14.210 kinderen in de basisschoolleeftijd slachtoffer van kindermishandeling zijn geworden. De Raad van Kinderbescherming (Ministerie van justitie, 2009) speelt dan ook een grote rol bij scheidingen waarbij de ouders het niet eens kunnen worden over de afspraken over hun kinderen. Tijdens het proces wordt gekeken naar welke regeling voor het kind of de kinderen het beste is.

2.2.2 Ontwikkeling angsten bij het kind tijdens ouderlijke scheiding

Ieder mens heeft angsten. In een goede gezinssituatie ontwikkelen deze angsten bij kinderen zich: van gericht op de thuissituatie en het gezin naar gericht op wat de omgeving ervan denkt. Dit zijn normale angsten, maar op het moment dat er tussen ouders een scheiding plaats vindt, kunnen deze angsten groter worden (Stearneman, 2002). Er zijn veel kinderen die zich eenzaam en in de steek gelaten voelen. Ze zullen nog lang hopen dat hun ouders weer bij elkaar komen. In de klas kan het gedrag sterk veranderen: stil en teruggetrokken of juist druk en ongehoorzaam.

2.2.3 Gevolgen ouderlijke scheiding bij peuters en kleuters

Bij een ouderlijke scheiding kunnen peuters en kleuters last hebben van slaap- en eetproblemen, buikpijn of misselijkheid. Maar ook duimzuigen en verlatingsangst komt voor (Programmaministerie voor Jeugd en Gezin, 2007, Swet, 2003). Deze kinderen zitten vol met stress door de spanningen van het scheiden. Hierdoor kunnen

ze terugvallen in een bepaald gedrag wat zich kan uiten in duimzuigen. Een scheiding doorbreekt de vastigheid en kan ertoe leiden dat kinderen onvoldoende hechting met hun ouders opbouwen. De belangrijkste opvoedingstaak van ouders en leerkrachten bij kinderen in deze leeftijd is het ontwikkelen van autonomie: het zelf bepalen wat je wilt. In deze periode overheerst het egocentrisch denken. 'Doordat kinderen alleen nog maar kunnen denken vanuit een eigen gezichtspunt is het belangrijkste wat ze nastreven: ik moet mijn zin krijgen'(Leeferink, 1999). Kinderen die een veilige hechting hebben opgebouwd met hun ouders, hebben theoretisch meer kans om op een soepele manier autonomie te ontwikkelen, dan kinderen met een angstige gehechtheidsrelatie met de ouders (Swet, 2003). Kinderen die vanuit de veiligheid bij hun ouders op onderzoek hebben durven leren gaan, de wereld verkend hebben, ontwikkelen makkelijker een ik-gevoel dan kinderen met een angstige gehechtheidrelatie.

Kleuter; ‘‘ Moet ik straks naar een andere dokter? Geeft die me dan prikken die heel erg pijn doen?’’

Neuman (2011)

Kleuters kunnen net als peuters kan nog niet goed begrijpen wat een scheiding is en wat de consequenties hiervan zijn. Bij kleuters lopen fantasie en werkelijkheid nog door elkaar. Zo kan een kind van vier opmerken dat papa nu maar weer thuis moet komen. Het kind vangt thuis de spanningen op en lijdt onder alle veranderingen die plaatsvinden. Kleuters zijn daarnaast egocentrisch ingesteld (Besemer, 2010), maar ze hebben geleerd dat ze niet meer de enige zijn op de wereld. Kleuters hebben nog heel veel regels en duidelijkheid nodig om die groter wordende wereld te overzien en aan te kunnen (Leeferink, 1999). Ze betrekken alles wat er thuis gebeurt op zichzelf. Als ouders boos zijn, zullen ze denken dat zij de reden zijn. Ze kunnen zich nog niet verplaatsen naar het perspectief van iemand anders. Ze voelen zich vaak schuldig en denken dat de ouders door hun uit elkaar gaan.

Hoe kunnen kinderen van 4-6 jaar zich gedragen tijdens en na een scheiding?

- Druk gedrag: Kinderen worden vaak drukker, geprikkelder en rustelozer. Anderen worden juist kleine volwassenen.
- Teruggetrokken gedrag: Sommige kleuters trekken zich terug en spelen minder met leeftijdsgenootjes.
- Dwingend/veeleisend gedrag: Kleuters kunnen zich dwingender gaan gedragen dan eerst. Dit heeft vaak te maken met onbewuste pogingen om te situatie thuis, waarover ze geen controle hebben, te compenseren.
- Aangepast gedrag: de kinderen zijn super netjes en gehoorzaam en lezen soms zelfs andere kinderen de les.
- (Te) veel rekening houden met ouders: De kinderen hebben de neiging bij alles wat ze doen rekening te houden met hun ouders.
- Slechtere schoolprestaties: Ze besteden soms minder aandacht aan werkjes die ze moeten maken.
- Weinig emoties tonen: Sommige kinderen laten weinig van hun gevoelens zien; de scheiding lijkt hen op het eerste gezicht weinig te kunnen schelen. Meestal is het tegendeel waar. Ze weten zich geen raad met hun gevoelens en laten hun binnenkant voor wat het is. Of ze sluiten zich erg af voor hun gevoel als een soort overlevingsstrategie.
- Verdriet uitstellen: Kleuters kunnen hun verdriet uitstellen wanneer een ouder niet beschikbaar is.
- Regressie: Kleuters kunnen terugvallen in hun oude gedrag, zoals duimzuigen.
- Ontkennen wat er is gebeurd: Ze kunnen zichzelf wijsmaken dat papa (of mama) snel weer thuis komt of (de meest voorkomende fantasie) dat papa en mama over een tijdje weer gaan trouwen.
- Minder goed concentreren: Kinderen kunnen vaker even wegdromen en er met hun gedachten niet bij zijn.
- Agressief gedrag: Kinderen kunnen zich agressiever gaan gedragen.

Bron: Stichting Jonge Helden (2009)

2.2.4 Gevolgen ouderlijke scheiding bij leerlingen in de middenbouw van de basisschool

In de middenbouw van de basisschool gaan de kinderen zichzelf ontdekken en zijn de kinderen bezig met de sociale interactie met leeftijdsgenootjes. Het kind wordt steeds onafhankelijker en is in staat om instructies op te volgen. Een scheiding geeft bij de meeste kinderen in deze leeftijd een verdrietig gevoel. Stichting Jonge Helden (2009) schrijft dat kinderen vanaf deze leeftijdscategorie de scheiding op twee manieren kunnen verwerken. De rationele manier beschrijft dat het kind steeds beter in staat is om na te denken over de scheiding en de gevolgen hiervan, maar dat de kinderen nog niet de vaardigheden hebben om succesvol met de situatie om te gaan. De emotionele manier beschrijft het proces vanuit de beleving van het kind. Wat voelt een kind en hoe voelt het zich?

Ze maken zich zorgen of ze nu 'anders' zijn dan leeftijdsgenootjes. Als ouders kritiek

hebben op elkaar, vat het kind dit op als kritiek op zichzelf. Ook kinderen in de middenbouw hopen dat ouders weer bij elkaar komen. Het verdriet dat ze hebben kunnen ze verbergen en proberen door te leven alsof er niets gebeurd is. Leerkrachten zouden alert moeten blijven wanneer een kind zich vaak terug trekt. Het is belangrijk dat kinderen hun gevoelens kunnen verwerken.

Hoe kunnen kinderen van 7-9 jaar zich gedragen tijdens en na een scheiding?
<ul style="list-style-type: none"> -Druk gedrag: Kinderen worden vaak drukker, geprikkelder en rustelozer. -Teruggetrokken gedrag: Sommige kinderen trekken zich terug en spelen minder met leeftijdsgenootjes. -Dwingend/veeleisend gedrag: De kinderen kunnen zich dwingender gaan gedragen dan eerst. Dit heeft vaak te maken met onbewuste pogingen om te situatie thuis, waarover ze geen controle hebben, te compenseren. -Aangepast gedrag: de kinderen zijn super netjes en gehoorzaam en lezen soms zelfs andere kinderen de les. -(Te) veel rekening houden met ouders: De kinderen hebben de neiging bij alles wat ze doen rekening te houden met hun ouders. -Slechtere schoolprestaties: De schoolprestaties kunnen (tijdelijk) slechter worden. -Weinig emoties tonen: Sommige kinderen laten weinig van hun gevoelens zien; de scheiding lijkt hen op het eerste gezicht weinig te kunnen schelen. Meestal is het tegendeel waar. Ze weten zich geen raad met hun gevoelens en laten hun binnenkant voor wat het is. Of ze sluiten zich erg af voor hun gevoel als een soort overlevingsstrategie. -Verdriet uitstellen: Kinderen kunnen hun verdriet uitstellen wanneer een ouder niet beschikbaar is. -Regressie: De kinderen kunnen terugvallen in oud gedrag. -Ontkennen wat er is gebeurd: Kinderen kunnen voor zichzelf de scheiding ontkennen. Ze vertellen zich dat snel weer thuis komt wonen of dat papa en mama over een tijdje weer gaan trouwen. Met het ontkennen van de scheiding schuiven ze de realiteit nog een tijdje vooruit. Ze wapenen zich zo tegen de pijn en het verdriet. -Minder goed concentreren: Kinderen kunnen vaker even wegdromen en er met hun gedachten niet bij zijn. Daardoor missen ze soms dingen die gezegd worden. -Agressief gedrag: Kinderen kunnen zich agressiever gaan gedragen. -Projecteren van eigen gedachten en gevoelens op jongere broertjes en zusjes: Het komt ook voor dat kinderen hun gevoelens verborgen willen houden. Zij praten liever over de gevoelens van hun broertje of zusje en het feit dat ze zich daar zorgen over maken. Vaak vertellen ze zo, indirect, iets over hun eigen gevoelens.
Bron: Stichting Jonge Helden (2009)

2.2.5 Gevolgen ouderlijke scheiding bij leerlingen in de bovenbouw van de basisschool

Het voornaamste opvoedingsdoel van kinderen in hogere klasse is het ontwikkelen van zelfvertrouwen en het ontwikkelen van een positief zelfbeeld; ze leren omgaan met leeftijdsgenoten. De kinderen in de bovenbouw hebben vaak meer affiniteit met

de ouder van andere sekse (SJH, 2009). De mening van ouders is nog steeds belangrijk, maar de mening van hun vriendjes wint steeds meer terrein. (Leeferink, 1999). De kinderen begrijpen beter wat er aan de hand is, maar ze kunnen erg van streek zijn. Dit uit zich meestal in een gevoel van boosheid, omdat dit een gevoel geeft van 'voor jezelf opkomen' en 'volwassener' is. Dit gaat vaak gepaard met uitbarstingen.

Hoe kunnen kinderen van 10-12 jaar zich gedragen tijdens en na een scheiding?
<ul style="list-style-type: none">
-Druk gedrag: Kinderen worden vaak drukker, geprikkelder en rustelozer.
-Teruggetrokken gedrag: Sommige kinderen trekken zich terug en spelen minder met leeftijdsgenootjes.
-Opstandig gedrag: Pre-pubers kunnen zich meer gaan afzetten tegen de leerkracht of leeftijdsgenootjes. Dit is 'gewoon' in deze leeftijdsfase. Tijdens of na een scheiding kan dit gedrag heviger zijn; het is een verdedigingswapen.
-Aangepast gedrag: de kinderen zijn super netjes en gehoorzaam en lezen soms zelfs andere kinderen de les.
-(Te) veel rekening houden met ouders: De kinderen hebben de neiging bij alles wat ze doen rekening te houden met hun ouders.
-Minder goed concentreren: Kinderen kunnen vaker even wegdromen en er met hun gedachten niet bij zijn en daardoor dingen die gezegd worden, missen of niet doorwerken als ze met hun werk bezig zijn.
-Slechtere schoolprestaties: Ze besteden soms minder aandacht aan schoolwerk dat ze moeten maken, zijn tijdelijk minder gemotiveerd..
-Weinig emoties tonen: Sommige kinderen laten weinig van hun gevoelens zien; de scheiding lijkt hen op het eerste gezicht weinig te kunnen schelen. Meestal is het tegendeel waar. Ze weten zich geen raad met hun gevoelens en laten hun binnenkant voor wat het is. Of ze sluiten zich erg af voor hun gevoel als een soort overlevingsstrategie.
-Verdriet uitstellen: Kinderen kunnen hun verdriet uitstellen wanneer een ouder niet beschikbaar is.
-Agressief gedrag: Kinderen kunnen zich agressiever gaan gedragen in de klas of op het schoolplein. Ze kunnen ook dingen stuk maken.
-Projecteren van eigen gedachten en gevoelens op jongere broertjes en zusjes: Kinderen kunnen hun eigen gevoelens verborgen willen houden. Zij praten liever over de gevoelens van hun broertje of zusje en het feit dat ze zich daar zorgen over maken. Vaak vertellen ze zo, indirect, iets over hun eigen gevoelens.
Bron: Stichting Jonge Helden (2009)

Ook kinderen uit de bovenbouw kunnen zichzelf de schuld geven van de scheiding. Op school kan het kind met andere leeftijdsgenootjes omgaan. Een kind dat boos is, zal eerder een vriendschap sluiten met een jongen die een mes heeft en rookt. Een kind dat zich hulpeloos voelt, zal eerder vriendschappen sluiten met kinderen die hulp nodig hebben en voor wie hij kan opkomen. Sommige zullen afleiding zoeken

buitenshuis, andere nemen taken over van de afwezige ouder. Het is belangrijk dat er genoeg tijd blijft voor hun eigen ontwikkeling en behoeften. Ze zijn op zoek naar waardering voor hun inspanningen(SJH, 2009).

2.2.5 Gevolgen ouderlijke scheiding op verdere schoolloopbaan kind

Fisher (2004) concludeerde dat kinderen met gescheiden ouders het slechter op school doen dan andere kinderen. Dit verschil komt door de scheiding, de financiële problemen en de conflicten tussen de ouders. Dit geldt vooral voor kinderen in de leeftijdscategorie van 11-15 jaar. De komst van een stiefouder kan zorgen voor meer stabiliteit en meer succes op school.

Wanneer kinderen op de basisschool niet de juiste hulp krijgen die ze nodig hebben, kan dit gevolgen hebben voor de hele schoolloopbaan. Het CBS(2008) heeft onderzocht dat vooral kinderen uit eenoudergezinnen in de brugklas een stap terug doen naar een lager niveau. Verschillende onderzoekers hebben aangetoond dat de negatieve gevolgen van een ouderlijke scheiding het hele leven merkbaar kunnen blijven. Wanneer de negatieve gevoelens van kinderen niet op een goede, gezonde en opbouwende manier worden verwerkt, krijgt het kind een negatief beeld over zichzelf en over anderen. Volwassenen die dit niet hebben kunnen verwerken, hebben vaak tientallen jaren na de scheiding van hun ouders, beschouwen de scheiding als een verschrikkelijke ervaring met veel gevolgen. Volgens Amato (2006) zijn de belangrijkste gevolgen: een lager eindniveau van de opleiding, minder inkomen, groter risico op depressie, zwakkere band met ouders en een groter scheidingsrisico bij een eigen relatie.

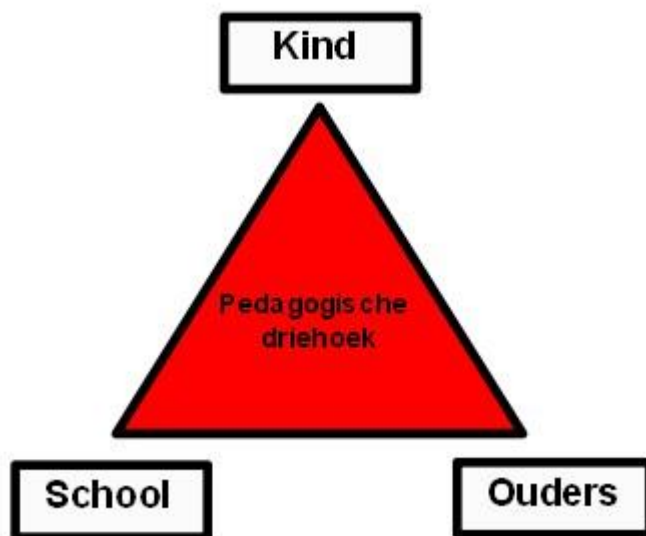
Op de universiteit van Groningen heeft Kolstein(2006) een onderzoek gedaan naar pestgedrag bij jonge adolescenten. Er wordt beschreven dat een scheiding grote gevolgen kan hebben voor kinderen. Er is een groep kinderen van wie de ouders gescheiden zijn, vergeleken met een groep kinderen die geen scheiding hebben meegemaakt. Zoals al eerder is besproken in hoofdstuk 1, bleek ook hier dat kinderen die een scheiding van hun ouders hebben meegemaakt meer angst en depressie ervaren. Ook scoorden ze hoger op antisociaal gedrag dan kinderen zonder gescheiden ouders. Kinderen van gescheiden ouders ervaren op verschillende gebieden meer problemen. Gescheiden ouders zijn vaker teruggetrokken ouders en leiden vaker aan depressies dan getrouwde ouders (Wood, Repetti & Roesch, 2004). Verwacht wordt dat een scheiding tevens effecten op de rol van de kinderen bij het pesten. Dit is echter nog niet onderzocht.

2.3 Begeleiding op school

In dit hoofdstuk geef ik antwoord op mijn derde deelvraag: ‘Hoe kunnen scheidingskinderen worden ondersteund op de basisschool?’. Dit doe ik aan de hand van 5 paragrafen.

2.3.1 Pedagogische driehoek

Kinderen die in de thuissituatie met een ouderlijke scheiding te maken hebben, hebben veel belang bij een stabiele situatie op school. De tijd op school is voor deze

kinderen het enige wat niet verandert na een scheiding. ‘Zelfs voor kinderen die wel naar een andere school moeten, kunnen de vertrouwde routine, de structuur en de mogelijkheid om goede prestaties te leveren en te groeien, steun geven tijdens de periode van veranderingen’ (Neuman, 2011). Uit eerdere onderzoeken (Amato en Keith,

1991, Fisher, 2005, Spruijt, 2005, Amato, 2006, CBS, 2008, Stichting Jonge Helden, 2009 en Spruijt, 2010) is al gebleken dat een scheiding een ongunstig effect kan hebben op de leerprestaties en werkhouding van kinderen.

Ouders en leerkrachten hebben een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor het kind, maar niet dezelfde. De leerkracht is ‘de regisseur’ wanneer het gaat over het kind en datgene wat plaatsvindt op school. In de afbeelding hiernaast staat dit schematisch weergegeven. De driehoek is gelijkzijdig. Dit verbeeldt een evenwichtige situatie tussen de drie componenten. Binnen deze (communicatie) lijnen krijgt het kind de kans om zich optimaal te ontwikkelen. (Nieuwenbroek, 2007).

‘Leerlingen presteren het beste als zij samen met hun ouders en hun leraar kunnen afstemmen over hun behoeften’. Dit staat beschreven in het onderzoek dat APS in 2010 en 2011 heeft uitgevoerd op 4 pilotscholen (Niels, 2011).

Projectleider van het onderzoek, Joanneke Niels, benadrukt hoe belangrijk het is dat de leraren, ouders en kinderen verschillende ideeën over opvoeding en verwachtingen van elkaar tegenover elkaar uitspreken: ‘Op basis van de overeenkomsten wordt

gezocht naar een aanpak die wordt gedragen door alle betrokkenen in de driehoek' (Niels 2011). De ouders en de leerkracht willen allebei het beste voor het kind. Hierin is communicatie een sleutelwoord. Het is voor het kind dus van groot belang, dat de leerkracht regelmatig een gesprek aanvraagt met de ouders. Tijdens dit gesprek kan de thuissituatie van het kind besproken worden. Hierin wordt specifiek het welbevinden en het gedrag van het kind besproken, zodat leerkrachten hier rekening mee kunnen houden. Het is belangrijk dat ouders (in een scheidingssituatie), ondanks alle geschillen thuis, betrokken blijven bij de school en het kind. (Niels, 2011) Zo kunnen ze beide deelnemen aan schoolactiviteiten, schooluitjes of schoolreisjes. Er kunnen afspraken gemaakt worden. Zo is het handig om af te spreken wie de eerst aanspreekbare persoon is, hoe beide ouders geïnformeerd kunnen worden (over de prestaties van het kind, gebeurtenissen en schoolzaken) en waar beide ouders bereikbaar zijn zodat ze bij festiviteiten uitgenodigd kunnen worden. Ouders kunnen onderling uitmaken of ze samen of apart op komen dagen bij gesprekken. Voor de leerkracht kan het handig zijn om te weten wie er komt, om zo vervelende situaties te voorkomen.

Daarnaast kunnen de leerkracht en ouders afspraken maken over hoe het kind gestimuleerd kan worden. Zo kan het kind beloond worden bij goede resultaten op school. Dit kan bijdragen tot het welbevinden van het kind.

2.3.2 Rol van de leerkracht tijdens ouderlijke scheiding

Zoals al eerder besproken is kan het kind zich schuldig voelen over de scheiding en terecht komen in een loyaliteitsconflict (zie tabel 1.1). De leerkracht kiest geen partij tussen moeder en vader en geeft geen oordeel over de situatie. Wel kan de leerkracht duidelijk maken, dat het kind geen rol heeft gespeeld in de scheiding en geen keuze hoeft te maken tussen beide ouders. Het is belangrijk dat kinderen de situatie van hun ouders (scheiding) leren begrijpen en ermee om leren gaan (Spruijt, 2005). De leerkracht kan het kind de tijd en ruimte geven om over zijn gevoelens te praten en de situatie te verwerken. Er zijn verschillende activiteiten en boeken voor in de klas beschikbaar, zodat het kind (individueel en samen met klasgenootjes) onbewust bezig is met de verwerking van een ouderlijke scheiding. Het kan voor het kind zinvol zijn om de scheiding in de groep bespreekbaar te maken. (SJH, 2009) Dit is afhankelijk van de groep en het kind per situatie en kan de leerkracht het best inschatten. Het kind en de groep kunnen hier baat bij hebben, omdat meer kinderen te maken zullen

krijgen met een scheiding in het gezin, in de familiekring, bij vriendjes en vriendinnetjes hun ouders, bij de burens of ze zien het op televisie. Het is belangrijk dat de kinderen weten dat ze niet de enige met gescheiden ouders zijn. De leerkracht kan de kinderen in de groep informatie geven en het onderwerp bespreekbaar maken. In een kringgesprek kunnen de kinderen vertellen over waar ze het weekend zijn geweest, hoe ze het ervaren et cetera. Wel is het belangrijk dat het onderwerp 'scheiden' niet een te negatief gespreksonderwerp wordt. De kinderen in de groep kunnen er angstig van worden, doordat ze denken dat hun ouders ook kunnen gaan scheiden. In een scheiding waarin het kind heen en weer geslingerd wordt, zich onzeker en verlaten voelt, is het bespreekbaar maken in de groep wellicht niet verstandig, omdat dit de vertrouwensband tussen de leerkracht en het kind kan schaden.

2.3.3 Handelingsadviezen voor de leerkracht

In het boek van Neuman(2011) worden enkele technieken besproken, waarmee de leerkracht het kind, in een scheidingssituatie, goed kunnen ondersteunen.

Technieken om met het gedrag van een kind in een scheidingssituatie om te gaan

- Help het kind zijn boosheid te verwoorden met formuleringen als 'Ik ben boos omdat..' Spreek tijdens het gesprek met het kind langzaam en houdt rekening met de woordkeuze.
- Stimuleer de individuele en sociale ontwikkeling van het kind. Door deelname aan activiteiten kunnen de positieve gevoelens van het kind over zichzelf versterken.
- Spreek met een ouder kind een teken of geheime code af, zodat het kind aan kan geven als hij zijn boosheid wil uiten of erover wil praten. Geef het kind de gelegenheid en de ruimte om zich te uiten.
- Laat boosheid geen excuus zijn voor onaanvaardbaar gedrag. Slaan, schelden, buiten, met dingen gooien en schreeuwen zijn onaanvaardbare vormen van gedrag op de basisschool. Wanneer dit toch gebeurt kan je duidelijk maken dat dit gedrag niet getolereerd wordt, de gevolgen aangeven als het gedrag terugkeert & deze consequenties doorvoeren.
- Handhaaf de structuur. Zeker wanneer er thuis een onvoorspelbaar ongestructureerde situatie is, verlangen kinderen des te meer naar structuur,

routine en grenzen in de klas.

- Blijf betrokken bij het leven van het kind. Toon belangstelling voor het leven van het kind buiten school en blijf veel contact houden met de ouders van het kind.

Bron: Neuman, M.G. & Romanowski, P (2011)

2.3.4 Professionele hulp

Leerkrachten en ouders doen hun uiterste best om het kind samen zo goed mogelijk te begeleiden in het proces. Toch kan het voorkomen dat het verstandig is om voor een kind professionele hulp in te schakelen. Zie tabel 1.2.

Tabel 1.2 Wanneer schakelt de leerkracht professionele hulp in?

Het is verstandig om professionele hulp in te schakelen wanneer een kind:

- Een langere periode van neerslachtigheid vertoont
- Interesse verliest in alle dagelijkse gebeurtenissen op school
- Slaapproblemen, eetproblemen en een grote angst om alleen te zijn laat zien
- Langere tijd 'kinderachtig' gedrag vertoont
- De vertrokken idealiseert en gewoontes imiteert van diegene
- Regelmatig aangeeft bij de vertrokken te willen zijn
- Zich blijvend terugtrekt uit de kring van vriendjes en bekenden
- Vage klachten houden, zonder dat de ouders, leerkracht of huisarts een verklaring kan vinden
- Niet meer naar de lievelingssport wil en terugval in schoolprestaties laat zien of weigert naar school te gaan.

Terpstra, De Troostvogel (2012)

Wanneer kinderen behoefte hebben aan extra begeleiding, kan de leerkracht de kinderen verwijzen naar de Troostvogel in Den Haag. De Troostvogel(2012) help kinderen in de leeftijd van 2 tot 18 jaar bij het verwerken van een ingrijpend verlies door echtscheiding. Daarnaast is er de mogelijkheid tot voorlichting voor ouders, opvoeders maar ook leerkrachten en scholen.

Daarnaast kan de school/leerkracht ook aankloppen bij Metjari(2012) in Zoetermeer.

Zij bieden individuele gesprekken met kinderen binnen de school aan, lessen in klassen, voorlichting aan ouders, opvoeders en leerkrachten.

In Nootdorp geeft Pauline van Soldt opvoedingsondersteuning, training en advies. Kinderen die een luisterend oor nodig hebben (zonder bang te hoeven zijn dat hun vader of moeder hier last van heeft), hun boosheid en verdriet kunnen uiten, of op zoek zijn naar steun en handige tips kunnen hier terecht. Pauline van Soldt begeleidt deze kinderen in KIES-groepen:

‘KIES-groepen zijn speel-en praatgroepen van max. 10 kinderen die op school of bij praktijk Ithakaa aangeboden worden. Kinderen komen 8 keer een uur bij elkaar om te spelen en praten over de scheiding. Ze leren hun gevoelens herkennen en hanteren. Samen met kinderen die hetzelfde hebben meegemaakt, leren ze oplossingen vinden voor lastige situaties die de scheiding voor hen oplevert. Het resultaat: betere communicatie tussen ouder en kind, het kind gaat beter in zijn vel zitten, kan zich beter concentreren en wordt rustiger. Zowel thuis als op school heeft het kind daar profijt van.

KIES-groep op school: onder schooltijd, samen met kinderen van dezelfde school.

Vraag Pauline of er op de school van je kind KIES wordt aangeboden.

KIES-groep bij praktijk Ithakaa: Bij voldoende aanmeldingen (minimaal 4 kinderen) wordt een KIES-groep gestart op woensdagmiddag’ (Soldt, P, 2012)

In Voorburg kunnen kinderen, jongeren en volwassenen (door middel van creatieve werkvormen) begeleiding krijgen om hun emoties die te maken hebben met verlies te verwerken (Hartman, 2012).

Daarnaast kunnen kinderen vanaf 4 jaar, volwassenen en gezinnen voor begeleiding rondom het scheidingsproces ook terecht bij Leoniek van der Maarel (2012).

In Den Haag geeft Irma Kops integratieve kindtherapie. In deze therapie staat het kind centraal. Sinds 2008 heeft ze haar eigen praktijk; **Veerkracht** in Den Haag.

Daarnaast geeft ze ook verschillende trainingen en workshops op scholen en bij welzijnsorganisaties. Voor meer informatie zie: Verslag gesprek Irma Kops bijlage 3.

Praktijkonderzoek

3.1 Onderzoekssituatie

In dit hoofdstuk heb ik beschreven op welke locatie ik me onderzoek heb uitgevoerd en waarom daar. Ook heb ik beschreven bij welke groep ik het onderzoek heb afgenomen, welke methode ik gebruikt heb en aan welke procedure ik me gehouden heb. Als laatste verklaar ik hoe ik de ruwe en bewerkte resultaten in het onderzoek heb geplaatst.

3.1.1 Onderzoekslocatie

Het onderzoek is uitgevoerd op: 'De Saffier' te Zoetermeer. Ik heb hiervoor gekozen, omdat ik mijn LIO-stage op deze school heb gedaan en deze school me de mogelijkheid gaf om het onderzoek uit te voeren. De school ligt in wijk 18, ook wel bekend als Rokkeveen. Rokkeveen is een van de grootste wijken in Zoetermeer en bestaat uit Rokkeveen-Oost (wijk 18) en Rokkeveen-West (wijk 19). Kenmerken van Rokkeveen-Oost zijn onder meer het Burgemeester Hoekstrapark en de Mandelabrug. Onder het hoofdstuk bijlage is een wijkprofiel te vinden. Hierin is af te lezen wat de gemiddelde leeftijd van de inwoners van Rokkeveen is, wat de verhouding van koop- en huurwoningen is, wat de hoofdbezigheid overdag is en wat het huishoudensinkomen is.

De Saffier is een basisschool met 6 groepen en een leerlingaantal van 140. De directeur van deze basisschool is A. Bansraj. Speerpunten van de school zijn:

- Veiligheid en respect
- Een goed pedagogisch klimaat
- Goed onderwijs op maat
- Engels in de groepen 1 t/m 8
- Aandacht voor taal en rekenen
- Goede samenwerking met ouders
- Digitale schoolborden in de groepen 1 t/m 8.

3.1.2 Onderzoeksgroep

Tijdens het praktijkonderzoek is gekozen om een onderzoek te doen, gespist op het vinden van het antwoord op de hoofdvraag: ‘Wat is het effect van een ouderlijke scheiding op de leerprestaties van het kind op de basisschool?’. Ik liep mijn LIO-stage op de Saffier in Zoetermeer. Deze school heeft in totaal 140 leerlingen. Hieronder staat een tabel afgebeeld. In de tabel staat beschreven hoeveel leerlingen er in elke klas zitten, en hoeveel leerlingen daarvan gescheiden ouders hebben.

Klas	Aantal leerlingen	Aantal leerlingen met gescheiden ouders
1/2 A	19	1
1/2 B	20	-
3/4	21	-
4/5	20	3
6/7	28	1
7/8	32	5
Totaal	140	10

Zoals in de grafiek is af te lezen, zitten er van de 140 leerlingen, 10 kinderen op school met gescheiden ouders. Bij deze leerlingen heb ik een diepte onderzoek gedaan. Leerlingen die niet meer op school zitten en leerlingen die binnenkort komen wennen, heb ik niet meegenomen in mijn onderzoek. Dit heb ik gedaan, omdat er minder gegevens over hun beschikbaar zijn en om mijn onderzoek zo up-to-date mogelijk te houden. Wel heb ik de groepen 1 en 2 meegenomen in mijn onderzoek. Dit heb ik gedaan, omdat ik graag wilde weten, wat het gemiddelde aantal kinderen in de klas is met gescheiden ouders.

3.1.3Onderzoeksmethode

Om een antwoord op de hoofdvraag te vinden, ben ik aan de slag gegaan met een kwalitatief onderzoek. Ik wilde mijn onderzoek zo open mogelijk ingaan, zonder dat ik ideeën had over het mogelijke eindresultaat. Graag wilde ik een onderzoek dat direct aansloot bij mijn literatuurstudie en hoofdvraag; ‘Wat is het effect van een ouderlijke scheiding op de leerprestaties van het kind op de basisschool?’. Ik heb besloten om van alle leerlingen op school met gescheiden ouders alle leerresultaten te

onderzoeken. Om dit te doen, moest ik eerst onderzoeken hoeveel kinderen er zijn met gescheiden ouders. Dit heb ik gedaan door navraag te doen bij leerkrachten, directeur en administratief medewerkster. Tegelijkertijd heb ik onderzocht wanneer de ouders van het kind zijn gescheiden. Van elk kind heb ik 1 lijngrafiek gemaakt met alle toetsen erin. Daarna heb ik een verticale streep op het moment dat de ouders gescheiden zijn getrokken. Door de resultaten voor en na de scheiding te analyseren, hoop ik dan een goed beeld te krijgen of de resultaten beïnvloed worden door een ouderlijke scheiding.

Naast de leerresultaten analyseren rond de scheiding, heb ik ook gesprekken gehad met leerkrachten, over hoe het gedrag, de werkhouding en de concentratie van het kind was rondom de scheiding. Wanneer het kind zich niet goed kan concentreren door een vervelende thuissituatie, kunnen de resultaten omlaag gaan.

Op de volgende pagina staat de tijdsplanning die ik heb gemaakt en waar ik me aan heb gehouden tijdens het praktijkonderzoek.

Planning onderzoek			
Wat?	Hoe?	Wanneer?	Wanneer af?
Verzamelen gegevens van de school	Navraag doen bij collega's, ouders, gemeente Zoetermeer	Eerste week van april	8 april
Leerlingaantal Saffier	Navraag doen bij administratief medewerkster + leerkrachten	Tweede week van april	12 april
Leerlingaantal met gescheiden ouders + wie?	Afspraak maken met adm. medewerker + directeur en lkr	Derde en vierde week van april	26 april
Resultaten uitprinten	LVS-systeem onderzoeken en per kind per vak grafieken uitprinten	Week na de meivakantie	18 mei
Resultaten kinderen verwerken in grafieken	Met het programma Excel	20-24 mei	25 mei
Grafieken uitwerken en gegevens toevoegen	In het programma Word uitslagen van grafieken uitwerken en gegevens leerlingen toevoegen	26-29 mei	30 mei
Conclusie/discussie en aanbeveling schrijven	Resultaten toevoegen aan scriptie en vergelijken met literatuuronderzoek	30 mei-2 juni	2 juni
Conceptversie scriptie opsturen	Scriptie in een bestand zetten en mailen naar slb'er	3 juni	3 juni

3.1.4 Procedure

Toen ik begon met mijn onderzoek had ik mijn literatuuronderzoek al geschreven. Ik wilde graag de resultaten hiervan, toetsen aan mijn eigen onderzoek. Ik ben begonnen met het verzamelen van gegevens over de school. In wat voor wijk staat deze school, wat is de geschiedenis van de school etc. Daarna moest ik onderzoeken hoeveel leerlingen er op De Saffier zitten. Ik heb aan elke leerkracht gevraagd hoeveel leerlingen zij in haar klas had zitten. Dit heb ik naast de gegevens van de administratie gelegd.

Nu was het voor mij belangrijk om erachter komen, hoeveel leerlingen er gescheiden ouders hadden en welke leerlingen dit waren. Eerst ben ik met de administratief medewerkster van de school gaan zitten. Uit de gegevens die zij beschikbaar had, bleek dat er drie gezinnen geregistreerd stonden, waarvan de ouders gescheiden/uit elkaar waren en op een ander adres woonde. Ik merkte op dat een jongen uit mijn klas daar niet tussen stond en dit bracht mij op het idee om zelf te onderzoeken hoeveel kinderen met gescheiden ouders op De Saffier zitten. Dit heb ik gedaan door navraag te doen bij de leerkrachten en stagiaires. Zij konden mij ook informeren over de periode waarin de scheiding had plaats gevonden. Ik wist nu hoeveel leerlingen er op school zitten, hoeveel leerlingen daarvan gescheiden ouders hebben en wanneer de ouderlijke scheiding heeft plaatsgevonden.

Het was voor mij nu noodzakelijk om goed na te denken over hoe ik mijn onderzoek verder wilde doen, om een goed antwoord te vinden op de hoofdvraag. Ik heb besloten om van alle kinderen met gescheiden ouders een grafiek te maken van alle resultaten bekend in het LVS-systeem. Ik heb per kind alle resultaten met vaardigheidsscore (omdat deze het meest precies zijn) uitgeprint en mee naar huis genomen. Thuis heb ik deze bestudeerd en gekeken wat er gebeurde met de leerresultaten voor en na de scheiding. Om dit goed in kaart te brengen, heb ik alle resultaten per kind in een grafiek gezet. Op de y-as staat de vaardigheidsscore aangegeven. Op de x-as heb ik ervoor gekozen, om het midden en eind van elke groep neer te zetten. Dit zijn de toetsing momenten die in het LVS-systeem staan vermeld. In verschillende kleuren staan de lijnen aangegeven van de toetsen, gebaseerd op de vaardigheidsscore. In de legenda ernaast is af te lezen welke kleur lijn bij welke toets hoort. Als laatste heb ik met zwart een verticale lijn getrokken op het moment dat de ouderlijke scheiding heeft plaatsgevonden. Nu is per kind goed te zien hoe de resultaten zich voor en na de scheiding ontwikkelden. Ik heb in de grafiek niet

verwerkt of het kind hoger of lager dan het gemiddelde scoort, omdat dit niet relevant is voor het beantwoorden van mijn hoofdvraag.

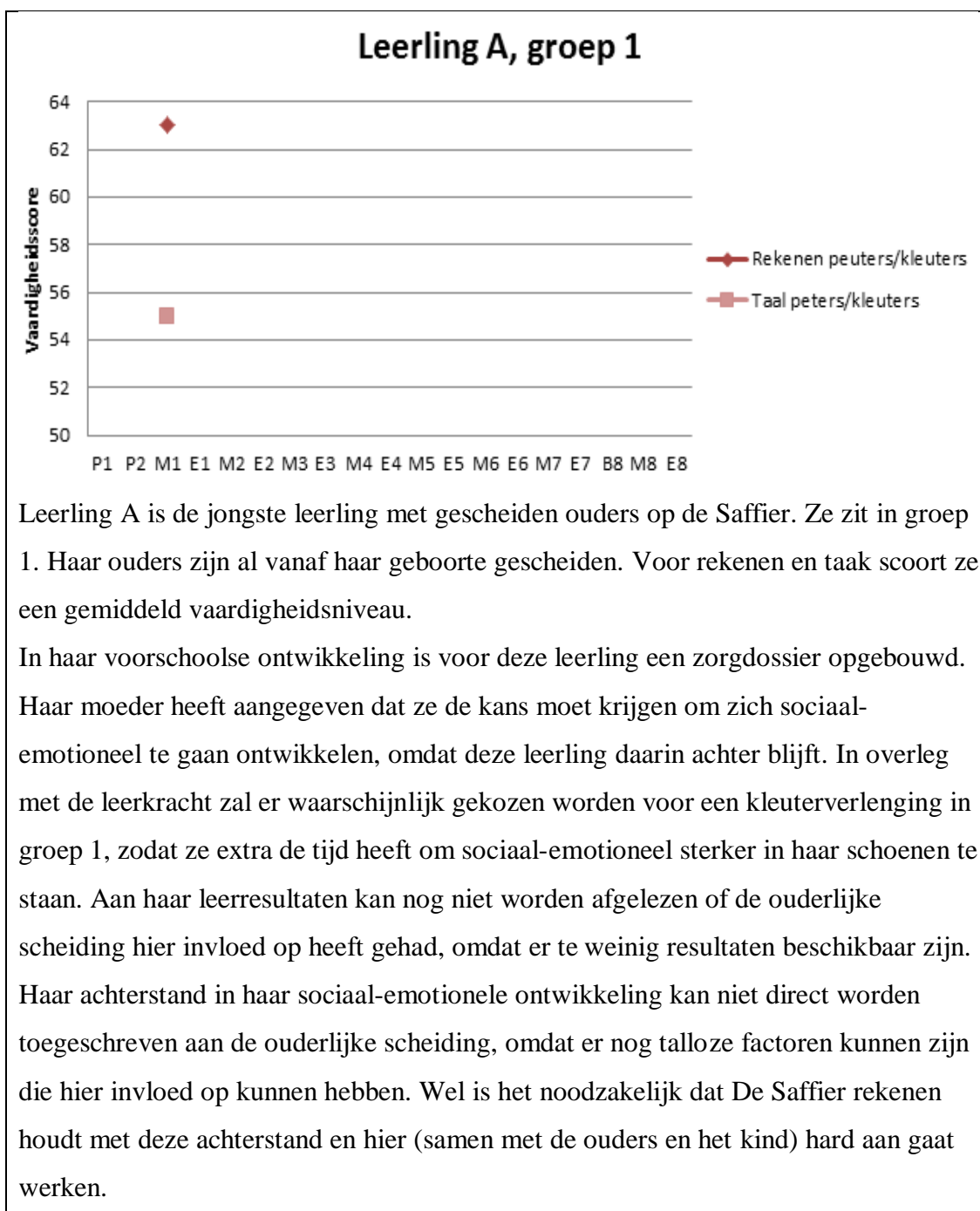
Toen ik alle grafieken had uitgewerkt, ben ik per kind gaan beschrijven wat er te zien is in de grafiek. Daarnaast heb ik extra informatie over de leerlingen ingewonnen bij de directeur en leerkrachten. Dit heb ik per kind beschreven onder de grafieken. Als laatste heb ik beschreven wat de onderzoeksresultaten zijn van mijn onderzoek. In de conclusie/discussie vergelijk ik deze resultaten met de resultaten van het literatuuronderzoek. In het hoofdstuk aanbevelingen verklaar ik waar nog meer onderzoek naar gedaan kan worden, betreffende mijn onderwerp.

3.1.5 Ruwe en bewerkte resultaten

Uit de gegevens van de grafieken van de leerresultaten van elk kind ga ik conclusies trekken. Is uit het diepte onderzoek gebleken dat de leerlingen voor of na de scheiding beter, gelijk of slechter presteerde op school en waar blijkt dit uit. Dit kan ik vinden door te kijken naar de grafieken en de leerresultaten te onderzoeken voor en na de scheiding. Onder elke grafiek beschrijf ik eerst wat er te zien is aan de grafiek en wat er bekend is over het kind. Daarna trek ik zelf conclusies over wat voor invloed de scheiding hierop uitgeoefend zou kunnen hebben. In de conclusie beschrijf ik een antwoord op de hoofdvraag, zoals ik die heb gevonden naar aanleiding van de resultaten van het praktijkonderzoek. Uiteindelijk kan ik dan de conclusie van het literatuuronderzoek en het praktijkonderzoek vergelijken en beschrijven wat de grootste overeenkomsten/verschillen zijn. Als laatste kan ik dan een antwoord op de hoofdvraag formuleren naar aanleiding van deze twee onderzoeken.

3.2 Resultaten onderzoek

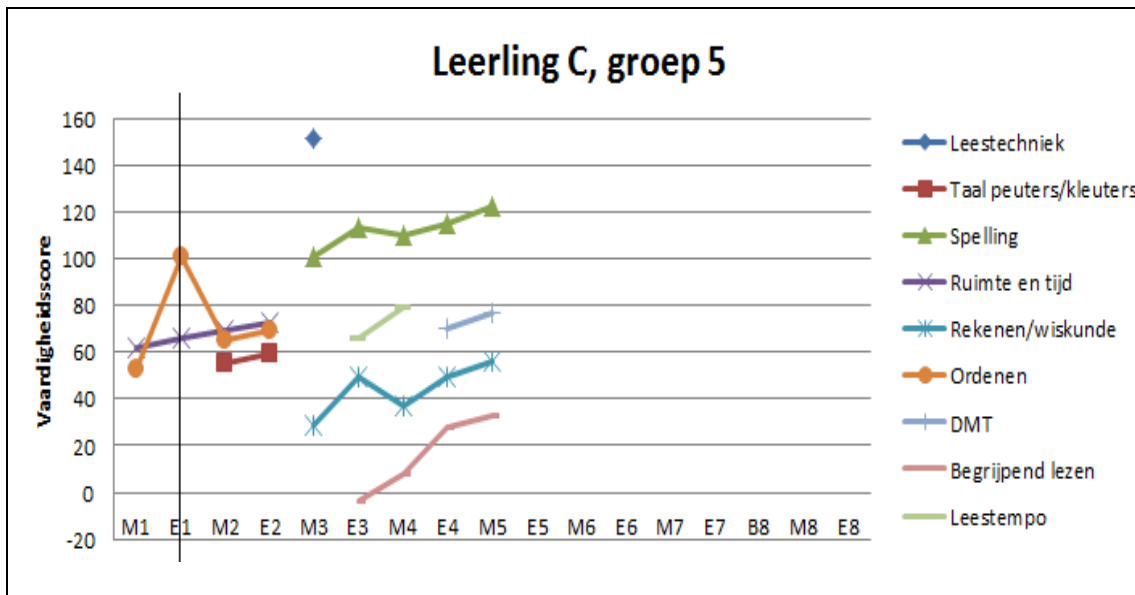
Om antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag, heb ik bij elk kind alle resultaten in een grafiek geplaatst. Daarna heb ik gekeken wanneer de ouderlijke scheiding heeft plaatsgevonden. Onder de grafieken heb ik beschreven, hoe de resultaten waren voor en na de scheiding en hoe de werkhouding en het gedrag van het kind waren gedurende deze periode.

Leerling A is de jongste leerling met gescheiden ouders op de Saffier. Ze zit in groep 1. Haar ouders zijn al vanaf haar geboorte gescheiden. Voor rekenen en taak scoort ze een gemiddeld vaardigheidsniveau.

In haar voorschoolse ontwikkeling is voor deze leerling een zorgdossier opgebouwd. Haar moeder heeft aangegeven dat ze de kans moet krijgen om zich sociaal-emotioneel te gaan ontwikkelen, omdat deze leerling daarin achter blijft. In overleg met de leerkracht zal er waarschijnlijk gekozen worden voor een kleuterverlenging in groep 1, zodat ze extra de tijd heeft om sociaal-emotioneel sterker in haar schoenen te staan. Aan haar leerresultaten kan nog niet worden afgelezen of de ouderlijke scheiding hier invloed op heeft gehad, omdat er te weinig resultaten beschikbaar zijn. Haar achterstand in haar sociaal-emotionele ontwikkeling kan niet direct worden toegeschreven aan de ouderlijke scheiding, omdat er nog talloze factoren kunnen zijn die hier invloed op kunnen hebben. Wel is het noodzakelijk dat De Saffier rekenen houdt met deze achterstand en hier (samen met de ouders en het kind) hard aan gaat werken.

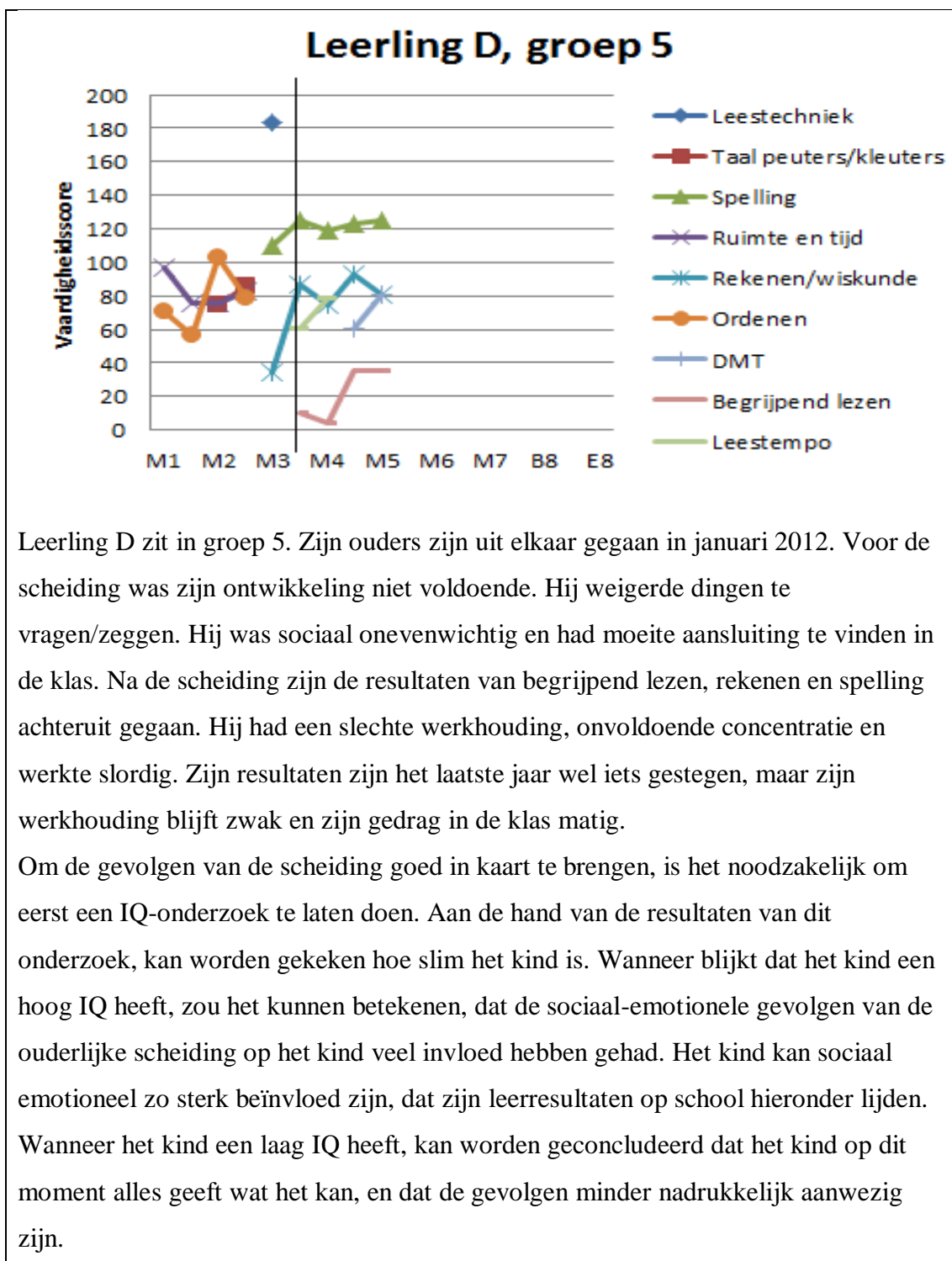

Leerling C zit in groep 5 op de Saffier. Zijn ouders zijn gescheiden aan het einde van groep 1 (zie zwarte lijn). Voor de scheiding scoorde deze leerling een gemiddeld vaardigheidsniveau vergeleken met de andere leerlingen in de klas. Na de scheiding is de score van ordenen gedaald. De andere resultaten stegen iets.

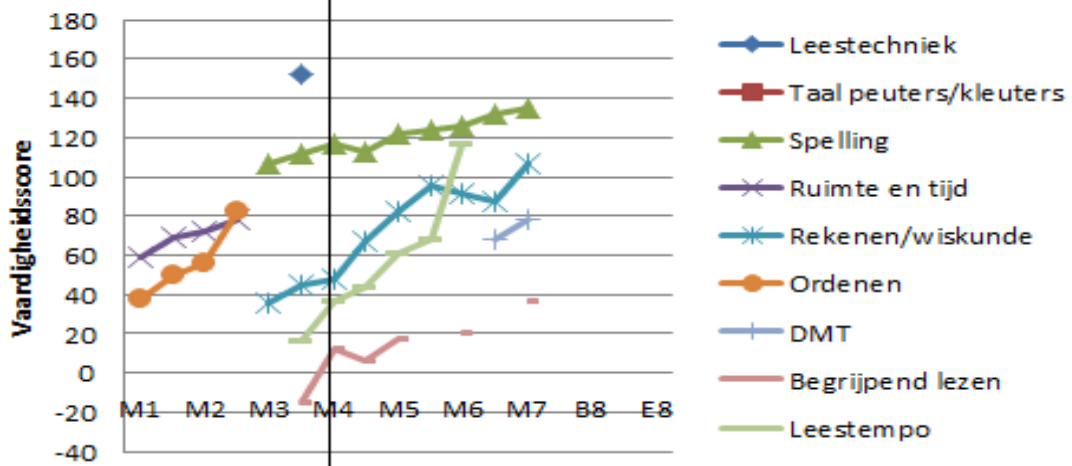
Vanaf groep 3 heeft het kind geen contact meer met zijn vader. Aan de leerresultaten in de grafiek is te zien dat zijn resultaten op dit moment stegen. Wel werden in groep 3 de signalen voor dyslexie steeds duidelijker. Dit komt veel voor in de familie van moeders kant. Hierdoor is er een kleine daling bij spelling te zien. Vanaf groep 4 zijn er maatregelen genomen, zodat de jongen zich optimaal kan ontwikkelen, ondanks zijn dyslexie. Op de grafiek is af te lezen dat de resultaten voor spelling weer omhoog gaan.

Leerkrachten beschrijven dat in de periode na het verbreken van het contact van vader, zijn zelfbeeld positief ontwikkelt. Ik veronderstel dat het kind thuis veel onrust heeft gehad rondom de scheiding en dat het kind veel rust heeft gekregen toen vader niet meer in beeld was. Hierdoor zouden de resultaten gestegen kunnen zijn.

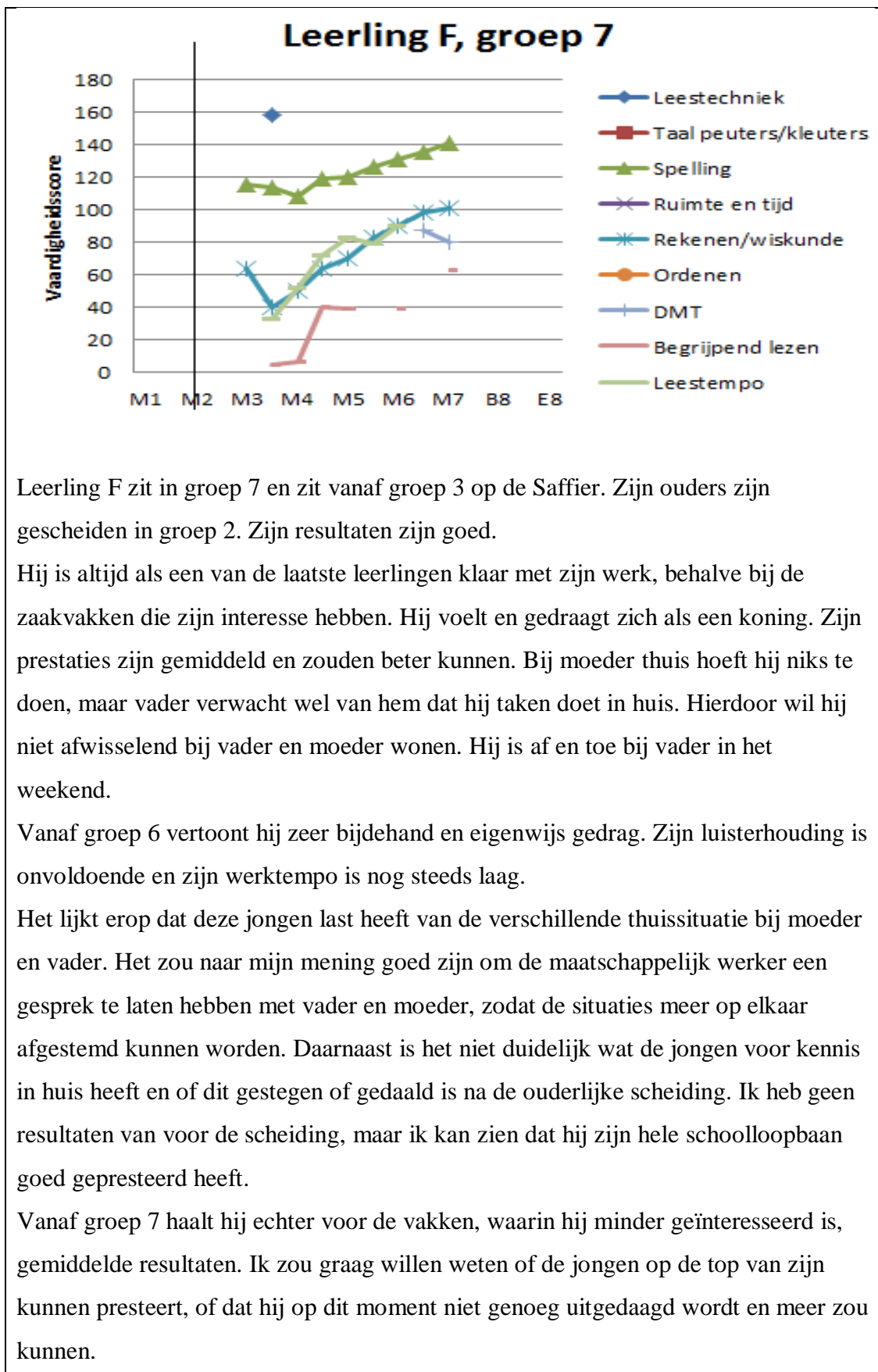

Leerling E, groep 7

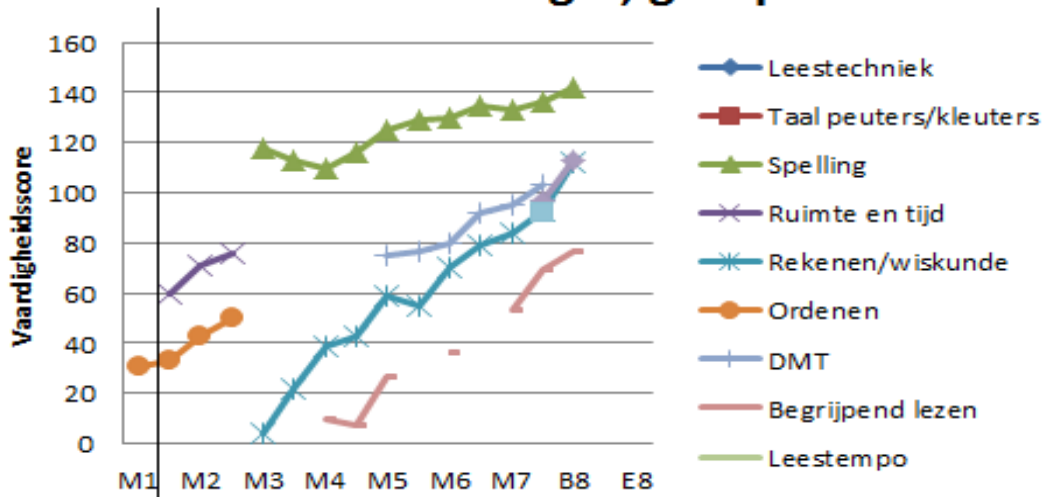

Leerling E is een jongen uit groep 7. Zijn ouders zijn rondom de kerstvakantie in groep 4 gescheiden. Al vanaf de eerste dag op school vertoont hij matig gedrag. Hij laat stiekem en storend gedrag zien. Voor de scheiding maakte hij vooral fouten door het slordig werken en niet goed lezen. De leerkracht heeft aangegeven dat hij thuis veel moet lezen, maar de ondersteuning van zijn ouders ontbreekt. Zijn werkhouding/gedrag verandert niet na de scheiding. Hij vertoont stoer gedrag en lacht medeleerlingen uit. Hij vindt het lastig om zich te concentreren. In de grafiek is te zien dat de resultaten voor begrijpend lezen en spelling na de scheiding achteruit gaan. De rest van de resultaten stijgen.

Uit de resultaten van de grafiek en de gesprekken met leerkrachten is niet gebleken dat de scheiding een invloed heeft gehad op het sociaal-emotioneel vermogen en/of de leerresultaten van de jongen.

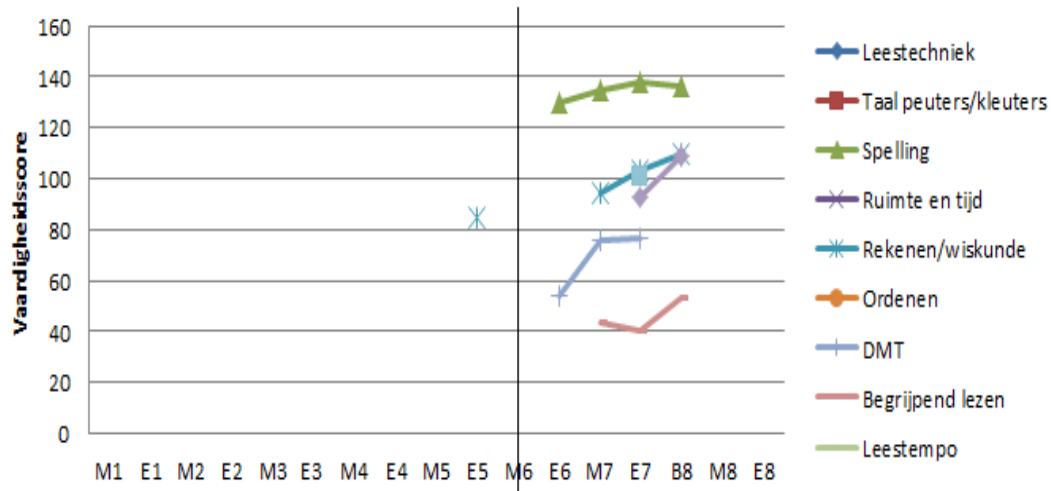
Leerling G, groep 8

De ouders van deze leerling zijn gescheiden toen ze net op school zat in groep 1. Hierdoor kan niet geconcludeerd worden of de resultaten gelijk zijn gebleven, vooruit of achteruit zijn gegaan na de scheiding. Toen ze op school kwam, was haar algemene ontwikkeling en motoriek heel zwak. Ze ontwikkelt gaande weg in haar schoolloopbaan wel een goede werkhouding. In de hogere groepen blijft rekenen moeizaam.

Het kind lijkt weinig last te hebben gehad van de scheiding, zowel op sociaal-emotioneel gebied als op de leerresultaten.

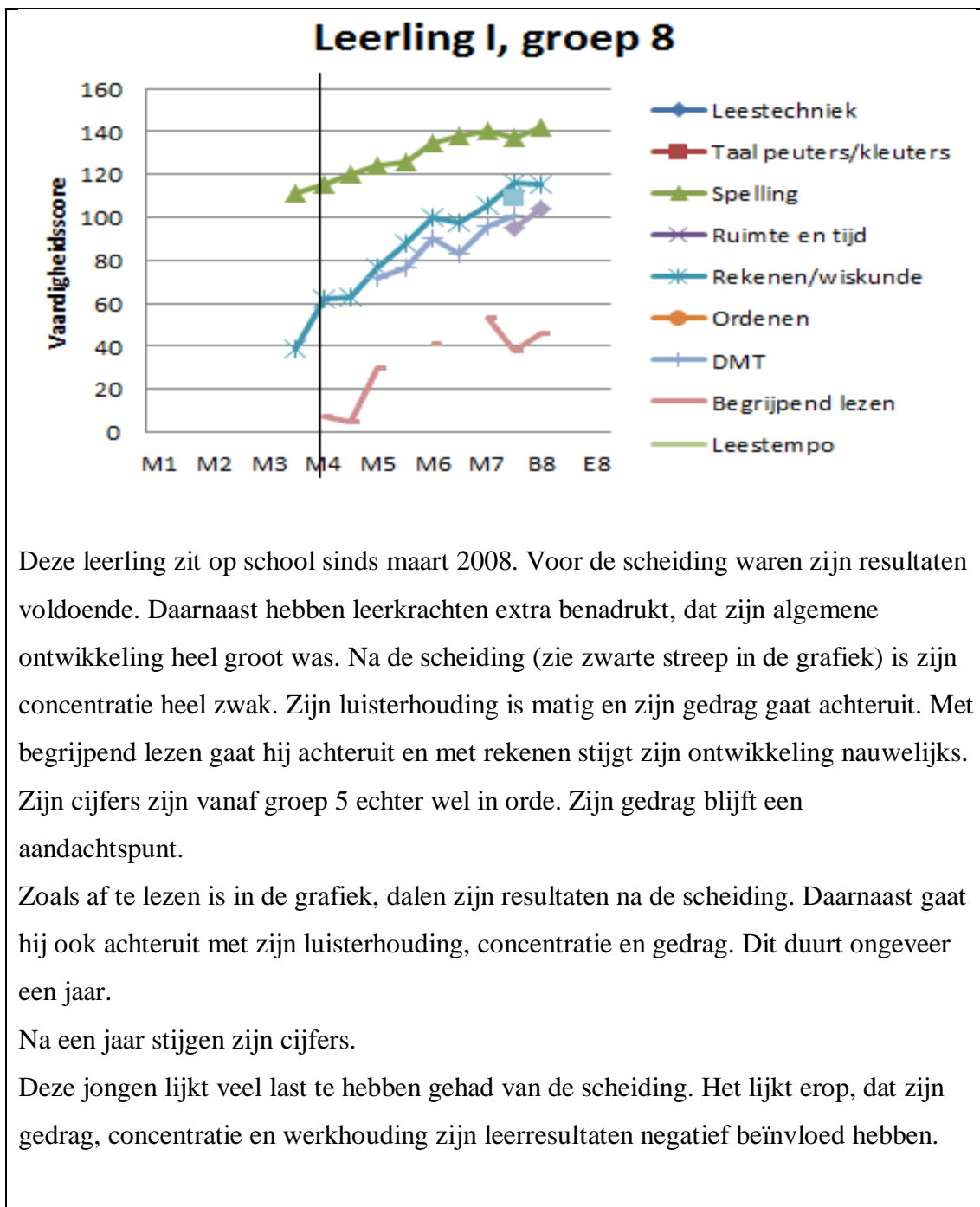
Leerling H, groep 8

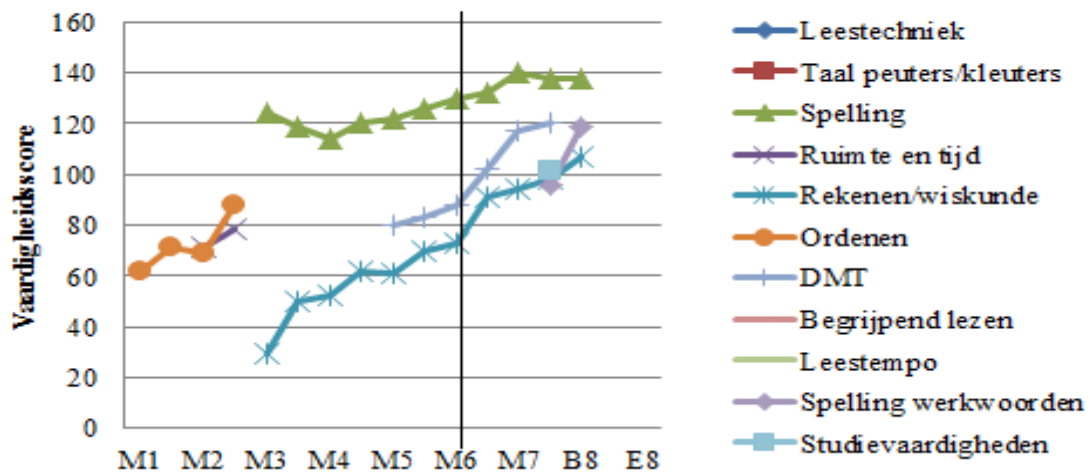
Deze leerling is in groep 6 vanaf de Vrije School naar de Saffier gekomen. Ze komt vaak ongeïnteresseerd over en zit graag onderuit gezakt. Er zijn een aantal gesprekken geweest met moeder over de resultaten. Vooral rekenen blijft een lastig vak. Haar sociale ontwikkeling gaat wel snel vooruit. Een groot aandachtspunt van de school is, dat ze snel en veel aansluiting vindt bij de leerlingen in de klas.

Dit meisje is vlak na de scheiding samen met moeder verhuisd. Dit had als gevolg dat ze naar een andere school moest. Voor begrijpend lezen is ze iets gedaald, waarschijnlijk door concentratieproblemen. Later herstelt ze zich en klimmen haar resultaten. Haar sociale ontwikkeling klimt enorm. Ze maakt snel en veel vrienden en lijkt steeds sterker in haar schoenen te staan.

Haar resultaten zijn nog iets onder het gemiddelde van de rest van de klas. Helaas heb ik geen zicht op de resultaten van voor de scheiding. Maar aangezien ze sociaal-emotioneel gegroeid is, veel aansluiting heeft gevonden in de klas en bij de meeste vakken goed vooruit is gegaan, lijkt het erop dat ze naar kunnen presteert.

Leerling J, groep 8

Leerling J is een meisje uit groep 8. In groep 3 werkte ze in het zonboekje en was ze een uitstekende leerling. Ze is zelfstandig en ook op sociaal emotioneel gebied doet ze het heel goed. Door haar slordige manier van werken maakt ze veel fouten.

Leerkrachten moeten haar regelmatig wijzen op de kwaliteit van werken en niet op snelheid. Voor de scheiding ging ze langzaam vooruit. Na de scheiding gaat ze met grote stappen vooruit. Haar resultaten stijgen met grotere stappen. Haar spelling gaat eind groep 7 iets achteruit. Vanaf dan krijgt ze preventief woordpakketten mee naar huis.

Het lijkt erop dat deze leerling veel baat heeft gehad bij de ouderlijke scheiding. Na de scheiding is in de lijngrafiek te zien dat haar resultaten harder stijgen. Sociaal-emotioneel is er niets veranderd.

Conclusie/discussie

4.1 Resultaten literatuuronderzoek

Er is gebleken dat een ouderlijke scheiding een onafhankelijke bijdrage levert aan de (negatieve) gevolgen die een echtscheiding kan hebben voor het kind. Kinderen met gescheiden ouders; hadden meer gedragsproblemen, voelden zich psychisch en emotioneel minder goed, hadden een lager zelfbeeld, hadden meer problemen met sociale relaties en presteerden slechter op de basisschool.

In een huis waar veel ruzie voorkomt en/of veel spanningen zijn, kan het kind veel last ondervinden van deze situatie. Hieruit kan de conclusie worden getrokken dat de sociaal-emotionele ontwikkeling een grote rol speelt op de leerresultaten van de leerlingen. Wanneer er veel spanning en ruzie thuis (rondom de scheiding) is, is het welbevinden van het kind lager en presteert het kind minder goed dan andere leerlingen. Bij gescheiden ouders is het welbevinden van leerlingen over het algemeen hoger, omdat het kind zelf niet bij de ruzies en spanningen thuis zit. Deze leerlingen zouden weer beter kunnen gaan presteren.

4.2 Resultaten praktijkonderzoek

<i>Lln</i>	<i>Res. voor scheiding</i>	<i>Res. tijdens scheiding</i>	<i>Resultaten 1 jaar na scheiding</i>	<i>Soc-emo voor de scheiding</i>	<i>Soc-emo tijdens scheiding</i>	<i>Soc-emo1 jaar na scheiding</i>
A	N.B.	N.B.	Gemiddeld	N.B.	N.B.	-
B	-	-	++	-	-	+
C	Gemiddeld	-/+	+	-	-	++
D	-/+	-	+	-	-	-
E	+	-	-/+	-	-	-
F	N.B.	N.B.	+	+	-	-
G	N.B.	N.B.	-/+	-/+	N.B.	+
H	N.B.	-	+	-	-	++
I	+	-	++	+	-	-
J	-/+	+	++	+	+	+

Op de y-as staan alle leerlingen van basisschool de Saffier met gescheiden ouders. In de grafiek is af te lezen hoe de resultaten en het sociaal-emotioneel vermogen was voor, tijdens en na de scheiding. De resultaten voor de scheiding heb ik vergeleken met het gemiddelde van de klas. De resultaten tijdens en na de scheiding heb ik vergeleken met de eerdere resultaten van de leerling.

N.B. = niet beschikbaar

- = achteruitgang

-/+ = vooruitgang en achteruitgang

+ = vooruitgang

++ = zeer grote vooruitgang

- Leerresultaten: Op de grafiek is af te lezen dat van de 10 leerlingen bij minstens de helft van de kinderen tijdens de scheiding de resultaten achteruit gingen. Hierin zijn ook de leerlingen meegenomen, van wie de resultaten niet beschikbaar waren. Bij minstens 8 kinderen gingen de resultaten 1 jaar na de scheiding vooruit. In het algemeen kan de conclusie worden getrokken dat de ouderlijke scheiding een positieve invloed heeft gehad op de leerresultaten van de kinderen.
- Resultaten sociaal-emotionele vermogen
Voor de scheiding was de sociaal-emotionele ontwikkeling van 7 leerlingen zorgelijk. Hier kan onder andere gedacht worden aan: niet taakgericht gedrag, ongeconcentreerd zijn, niet kritisch op het eigen werk zijn, slechte luisterhouding en onaanvaardbaar gedrag tonen. Tijdens de scheiding bleef dit zo. Een jaar na de scheiding is de sociaal-emotionele ontwikkeling van 4 kinderen goed vooruit gegaan. Van de overige leerlingen is de ontwikkeling gelijk gebleven.

Ik stel deze conclusies onder groot voorbehoud, omdat de resultaten van 10 leerlingen met gescheiden ouders meegenomen zijn.

4.3 Eindconclusie

De conclusie van het literatuuronderzoek en praktijkonderzoek komen grotendeels overeen. In het literatuuronderzoek kon de conclusie worden getrokken dat de sociaal-emotionele ontwikkeling een grote rol speelt op de leerresultaten van de leerlingen. Wanneer er veel spanning en ruzie thuis (rondom de scheiding) is, is het welbevinden van het kind lager en presteert het kind minder goed dan andere leerlingen. Bij gescheiden ouders is het welbevinden van leerlingen over het algemeen hoger, omdat het kind zelf niet bij de ruzies en spanningen thuis zit. Deze leerlingen presteren over het algemeen beter. Met de resultaten uit het praktijkonderzoek kan ik dit bevestigen. Op de grafiek is af te lezen dat van de 10 leerlingen bij minstens de helft van de kinderen tijdens de scheiding de resultaten achteruit gingen. Bij minstens 8 kinderen gingen de resultaten 1 jaar na de scheiding vooruit.

Het effect van een ouderlijke scheiding op de resultaten is bij de meeste leerlingen op de basisschool aanwezig. De leerresultaten van kinderen in gezinnen waar veel ruzie en spanning is, zijn gedurende de scheidingsperiode lager dan ervoor of erna.

Een groot verschil tussen het literatuuronderzoek en het praktijkonderzoek was, dat er minder kinderen met gescheiden ouders op de Saffier zat, dan werd beweerd in het literatuuronderzoek. Volgens het literatuuronderzoek zouden er ongeveer 30% van alle kinderen gescheiden ouders hebben. In de praktijk was dit percentage ongeveer 7%.

4.4 Opbrengst

Leerkrachten en alle andere mensen werkzaam in beroepen met kinderen, kunnen rekening houden met de resultaten. Uit beide onderzoeken is gebleken dat de gevolgen voor leerlingen groot kunnen zijn, voornamelijk op sociaal-emotioneel gebied. Ook is gebleken dat de leerlingen baat hebben bij een goede begeleiding tijdens het scheidingsproces van hun ouders. Wanneer een kind niet de mogelijkheid heeft, om de scheiding op zijn eigen manier te verwerken, kan dit grote gevolgen hebben voor zijn verdere toekomst.

4.5 Beperkingen

De grootste beperking van mijn onderzoek was, dat er maar 10 kinderen in mijn periode van onderzoeken op de Saffier zaten met gescheiden ouders. Hierdoor heb ik wel conclusies kunnen trekken, maar onder groot voorbehoud vanwege de kleine groep.

Daarnaast had ik van een aantal leerlingen geen gegevens beschikbaar van voor de scheiding. Dit kwam, doordat de ouders al waren gescheiden voordat de leerling op school kwam, of omdat de gegevens van vorige scholen niet beschikbaar waren.

Aanbevelingen

Naar aanleiding van mijn scriptie zou onderzoek gedaan kunnen worden naar de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen tijdens de scheiding. Daarnaast zou er onderzoek gedaan kunnen worden naar het verschil tussen jongens en meisjes, wanneer het gaat om het verwerken van de ouderlijke scheiding. Ook zou er onderzoek gedaan kunnen worden naar hoe kinderen de scheiding verwerken en hoe kinderen op de basisschool zelf graag begeleid zouden worden.

Literatuurlijst

- Amato, P.R. (2006) Children and divorce: What we know and what we need to know. Paper presented at the International Conference on Children and Divorce, 24-27 July 2006, University of East Anglia, Norwich, UK.
- Besemer, J. (2010) Time out bij kleuters. De wereld van het jonge kind, 20-23.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2001), Een op de zes kinderen maakt echtscheiding mee. <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/9295D279-139D-4DAD-AB42-A18740BF8C50/0/pb01n022.pdf>
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2008), Jongeren uit eenoudergezin stappen vaker over naar lager schoolniveau. Webmagazine. Stroucken, L.
- Centraal Bureau voor de Statistiek(2011) ,Jaarboek onderwijs in cijfers 2011 <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/FC6D3388-0F9E-4129-8F2B-53022BA3F774/0/2011f162pub.pdf>
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2012a), Huishoudens; grootte, samenstelling, positie in het huishouden. <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLnl&PA=37312&LA=nl>
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2012b), Huwelijksontbindingen; door echtscheiding en door overlijden. <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=37425ned&LA=NL>
- Centraal Bureau voor de Statistiek .(2012c). Echtscheiding; leeftijdsverschil, kinderen, geboorteland, huwelijksduur. [http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/DM=SLNL&PA=60060ned&D1=0-106,148&D2=0,4,\(1-2\)-1&VW=T](http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/DM=SLNL&PA=60060ned&D1=0-106,148&D2=0,4,(1-2)-1&VW=T)
- Centraal Bureau voor de Statistiek(2011) ,Jaarboek onderwijs in cijfers 2011
- Driesen, L. (2011). Ik wil mama en papa allebei! Over echtscheiding, verwerking, loyaliteit en hulpverlening. Apeldoorn, uitgeverij Garant.
- Fomby, P., Osborne, C. (2008) The Relative Effects of Family Instability and Mother/Partner Conflict on Children's Externalizing Behavior, Denver University of Colorado, Austin University of Texas.
- Fisher, T. (2004) Onderwijsachterstand door echtscheiding? Demos jaargang 20, nummer 8, 61-63.

- Graaf, A. de (2005). Scheiden; motieven, verhuisgedrag en aard van de contacten. Bevolkingstrends, 53, 4, 39-47. Voorburg/Heerlen: CBS.
- Graaf, A. & Wobma, E. (2009). Scheiden en weer samenwonen. Bevolkingstrendstrends, 4^e kwartaal. Centraal Bureau voor de statistiek.
- Hartman, G. (2012) Praktijk voor afscheidsbegeleiding en rouwverwerking. www.inthart.nl
- Ijzendoorn, M.H., Prinzie, P., Euser, E.M., Groeneveld, M.G., Brilleslijper-Kater, S.N., Noort-van der Linden, A.M.T. van, Bakermans-Kranenburg, M.J., Juffer, F., Mesman, J., Klein-Velderman, M. & San Martin Beuk, M. (2007). Kindermishandeling in Nederland anno 2005: De Nationale prevalentiestudie mishandeling van kinderen en jeugdigen (NPM-2005). Universiteit Leiden.
- Ijzendoorn, M. H., Alink, L., Bakermans-Kranenburg, M.J., Pannebakker, F., Vogels, T., Euser, E.M. (2010) Kindermishandeling 2010. Leiden Attachment Research Program TNO Child Health, Leiden, uitgeverij: Drukkerij van der Linden.
- Kanamorie, M. (2012) Japanse levenslessen. <http://www.youtube.com/watch?v=umOHxEy1qig>
- Kolstein, M. (2006) Blijven kinderen pesten en gepest worden. Een longitudinaal onderzoek naar de stabiliteit van pestgedrag en slachtofferschap onder jonge adolescenten. Rijksuniversiteit Groningen.
- Leeferink, H. (1999). Morele ontwikkeling, waarden, normen en regels. Afdeling Onderwijskunde: Katholieke Universiteit Nijmegen http://www.profi-leren.nl/files/saw_dc67_morele_ontwikkeling.pdf
- Maarel, L. (2012) Emoties-Enzo. Verandering zit in jezelf www.emoties-enzo.nl
- Metjari (2012). Praktijk voor rouwondersteuning bij kinderen, jongeren en ouders. <http://www.metjari.nl/index.html>
- Ministerie van Justitie (2009). Als ouders gaan scheiden. Over de Raad voor de kindbescherming. Brochure. www.rijksoverheid.nl
- Neuman, M.G. & Romanowski, P (2011). En de kinderen scheiden mee.. Het zandkastelenprogramma. Amsterdam, uitgeverij SWP.
- Niels, J. Contactpersoon (2011). APS uitgave - Afstemming tussen leraar, ouders en kind: een gouden driehoek – KN
- Nieuwenbroek, A. (2007). De Dynamische driehoek: ouders- kind- school. <http://www.hpc.nu/media/publicaties/Artikel%20%20%20De%20dynamische%20drie>

[hoek\(1\).pdf](#)

- Programmaministerie voor Jeugd en Gezin (2007). Alle kansen voor kinderen. Programma voor Jeugd en Gezin 2007-2011. Den Haag: programmaministerie voor Jeugd en Gezin.
- Smulders- Groenhuijsen, L.(2003) En ze leefden nog lang en gelukkig. Amsterdam, uitgeverij SWP.
- Soldt, P. (2012). Opvoedingsondersteuning, training en advies.
<http://www.paulinevansoldt.nl/nl/home>
- Spruijt, A.P. (2005) Ouderlijke scheiding en de gevolgen voor kinderen. Tijdschrift van de Vereniging voor Kinder- en Jeugdpsychotherapie, Volume: 32, pp. 37-52. Utrecht, VKJP
- Spruijt, A.P., Eikelenboom, B., Harmeling, J., Stokkers, R. & Kormos, H. (2005b). Het ouderverstotingssyndroom (PAS) in Nederland. EB, Tijdschrift voor Echtscheidingsrecht, 11, 103-110.
- Spruijt, E. (2007). Scheidingskinderen. Overzicht van recent sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar de gevolgen van ouderlijke scheiding voor kinderen en jongeren. Amsterdam, uitgeverij SWP.
- Spruijt, E. & Kormos, H. (2010). Handboek scheiden en de kinderen. Houten, uitgeverij Bohn Stafleu van Loghum.
- Steeneman, P. (2002). Aangrijpende belevissen van kinderen. Angsten, pesten, dood, scheiden, misbruik. Pagina 1 t/m 20. Apeldoorn, uitgeverij Garant.
- Stichting Jonge Helden, SJH (2009). Jonge helden in de klas.
www.stichtingjongehelden.nl
- Swet, J. van(2003). Kinderen en hun ouders na een scheiding. Amsterdam, uitgeverij Boom.
- Troostvogel (2012). Verliesbegeleiding voor kinderen en jongeren. Josta Terpstra.
<http://www.troostvogel.nl/>
- Wood, J., Repetti, R., Roesch, S. (2004). Divorce and Children's Adjustment Problems at Home and School: The Role of Depressive/Withdrawn Parenting. [Child Psychiatry and Human Development](#). Winter 2004, Volume 35, [Issue 2](#), pp 121-142

Bijlage

Volgend op deze pagina zijn 4 bijlagen terug te vinden.

1. Huishoudens; grootte, samenstelling, positie in het huishouden pag. 47
2. Huwelijksontbindingen; door echtscheiding en door overlijden pag. 63
3. Verslag gesprek Irma Kops 31-01-2013 pag. 71
4. Wijkprofiel Rokkeveen 2012 pag. 73

Huishoudens; grootte, samenstelling, positie in het huishouden, 1 januari

Gewijzigd op 16 oktober 2012. Verschijningsfrequentie: eenmaal per jaar.

Onderwerpen		Periode	1995	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012		
Personen naar positie in het huishouden	Mannen en Vrouwen		aantal	154	158	161	162	163	163	164	164	165	166	167		
				241	639	925	580	055	342	579	053	857	749	557	303	
	Mannen	Totaal aantal mannen			762	784	801	804	806	807	808	811	815	820	824	828
					748	631	547	591	597	740	851	207	639	347	348	287
					2	0	1	4	9	7	4	3	6	6	2	1
		Thuiswonend kind			246	245	249	249	249	248	247	246	246	246	246	246
					865	203	370	661	467	560	509	511	156	172	245	544
					1	8	2	1	6	6	5	5	8	5	1	4
		Alleenstaand			930	102	109	111	112	115	116	118	121	124	127	130
					670	308	052	128	426	185	935	750	770	742	416	482
					5	5	5	0	9	1	8	9	1	5	1	8
		Samenwonende personen	Totaal samenwonende personen		395	410	414	415	415	415	415	416	417	418	420	420
					853	488	715	091	669	077	303	248	325	403	354	505
			Partner in niet-gehuwd paar zonder ki...		423	503	509	504	508	504	505	510	514	515	525	523
					789	441	600	728	070	093	131	952	613	963	387	363
			Partner in gehuwd paar zonder kinderen		142	152	154	155	156	157	158	159	161	162	163	163
					461	184	815	799	560	406	603	844	165	388	187	910
				6	6	0	6	1	9	3	1	7	8	8	1	
		Partner in niet-gehuwd paar met kinderen		977	160	211	229	245	261	278	296	312	328	347	358	
				59	464	753	152	927	720	673	592	626	580	124	680	
		Partner in gehuwd paar met kinderen		201	191	187	185	183	181	178	175	173	171	169	168	
				237	912	765	904	709	089	320	650	435	560	915	391	
				5	9	1	2	8	1	2	4	9	2	1	2	
	Ouder in eenouderhuishouden			558	581	676	698	722	740	758	780	808	838	860	902	
				29	48	62	83	84	79	65	90	47	63	72	64	
	Overig lid huishouden			128	127	136	136	137	135	135	137	141	143	126	125	
				613	606	531	318	098	970	259	991	248	102	852	705	
Personen in institutionele huishoudens			851	805	798	809	809	791	798	808	817	833	904	915		
			80	53	97	04	56	28	98	79	77	28	06	74		
Vrouwen	Totaal aantal vrouwen			779	801	817	821	823	825	826	829	832	837	841	844	
				664	763	710	211	954	680	947	332	939	151	231	747	
				0	3	1	8	7	3	8	6	1	3	7	7	
	Thuiswonend kind			207	208	213	213	214	213	212	211	211	212	212	212	
				771	906	529	871	000	473	605	992	807	049	182	532	
				0	4	0	4	8	9	1	1	8	8	1	5	
	Alleenstaand			117	124	129	131	132	135	136	138	140	142	143	145	
				847	913	305	267	510	023	753	350	169	209	409	693	
				9	4	5	0	9	3	3	5	3	1	0	6	
	Samenwonende personen	Totaal samenwonende personen		395	409	413	413	414	413	413	414	415	416	418	418	
				177	115	160	541	181	660	879	699	799	789	711	790	
		Partner in niet-gehuwd paar zonder ki...		413	485	490	485	488	485	486	491	495	495	503	500	
				326	818	283	355	674	603	931	714	461	451	361	225	
		Partner in gehuwd paar zonder kinderen		142	152	154	155	156	157	158	159	160	161	162	163	
				461	028	516	469	201	023	187	419	717	934	714	425	
			6	0	2	0	5	5	9	7	9	8	7	3		
	Partner in niet-gehuwd paar met kinderen		101	165	216	233	251	266	283	300	316	332	352	363		
			453	067	514	861	156	599	070	562	506	466	083	656		
	Partner in gehuwd paar met kinderen		201	191	187	186	183	181	178	176	173	172	170	168		
			237	998	964	150	996	416	691	052	884	063	452	976		
			5	7	3	8	6	3	2	0	7	4	4	8		
Ouder in eenouderhuishouden			304	326	356	364	371	378	383	387	394	402	410	420		

					925	170	462	089	840	291	016	614	062	387	200	630	
		Overig lid huishouden			121	118	125	127	128	127	127	129	132	133	130	129	
					201	538	814	223	533	415	252	308	339	279	182	034	
		Personen in institutionele huishoudens			162	143	134	134	132	129	126	125	125	125	128	127	
					555	575	878	008	246	525	834	985	226	359	909	650	
Particuliere huishoudens	Naar huishoudensgrootte	Totaal particuliere huishoudens			646	680	699	704	709	714	719	724	731	738	744	751	
					868	100	572	928	096	608	054	220	257	614	380	282	
					2	8	4	0	5	8	3	2	9	4	1	4	
		Eenpersoonshuishouden			210	227	238	242	244	250	253	257	261	266	270	276	
					914	221	358	395	937	208	689	101	939	951	825	176	
					9	9	0	0	8	4	1	4	4	6	1	4	
		Meerpersoonshuishouden	Totaal meerpersoonshuishoudens			435	452	461	462	464	464	465	467	469	471	473	475
						953	878	214	533	158	400	365	118	318	662	555	106
						3	9	4	0	7	4	2	8	5	8	0	0
			2 personen			205	224	229	230	231	232	234	237	239	241	243	245
					836	225	276	237	762	813	750	161	646	779	979	542	
				3	6	1	2	7	4	4	5	2	8	5	1		
	3 personen			903	897	903	904	905	902	900	900	901	907	904	909		
				381	408	778	913	839	872	559	475	234	781	504	274		
	4 personen			957	943	964	969	973	973	972	971	971	970	972	971		
				174	509	621	062	043	351	325	097	092	519	431	486		
	5 of meer personen			440	445	450	448	445	439	433	428	424	420	418	414		
				615	616	984	983	078	647	264	001	397	530	820	879		
	Gemiddelde huishoudensgrootte			2.35	2.30	2.28	2.28	2.27	2.26	2.25	2.24	2.23	2.22	2.21	2.20		
	Naar samenstelling	Totaal particuliere huishoudens	Totaal particuliere huishoudens			646	680	699	704	709	714	719	724	731	738	744	751
					868	100	572	928	096	608	054	220	257	614	380	282	
					2	8	4	0	5	8	3	2	9	4	1	4	
Eenpersoonshuishouden				210	227	238	242	244	250	253	257	261	266	270	276		
					914	221	358	395	937	208	689	101	939	951	825	176	
					9	9	0	0	8	4	1	4	4	6	1	4	
Meerpersoonshuishouden			Totaal meerpersoonshuishoudens			435	452	461	462	464	464	465	467	469	471	473	475
						953	878	214	533	158	400	365	118	318	662	555	106
						3	9	4	0	7	4	2	8	5	8	0	0
			Meerpersoonshuishoudens zonder kinderen			188	206	209	209	211	211	212	214	216	218	218	219
					679	212	515	947	029	485	872	827	697	151	782	215	
				4	3	6	9	5	7	7	7	2	4	3	8		
Meerpersoonshuishoudens met kinderen			247	246	251	252	253	252	252	252	252	253	254	255			
				273	666	698	585	129	914	492	291	621	511	772	890		
				9	6	8	1	2	7	5	1	3	4	7	2		
Niet-gehuwd paar		Totaal niet-gehuwde paren			518	657	714	726	747	759	777	800	819	836	864	872	
					116	579	200	722	056	189	059	022	717	339	011	962	
		0 kinderen			418	494	500	495	498	495	496	501	505	505	514	511	
					506	809	064	214	513	029	187	445	151	816	402	794	
		1 kind			560	911	115	121	128	133	139	145	151	156	163	167	
				57	51	018	790	480	591	157	909	229	616	909	019		
	2 kinderen			331	558	780	869	955	104	113	121	130	138	147	154		
				37	46	87	71	78	090	095	837	348	418	730	672		
	3 of meer kinderen			104	157	210	227	244	264	286	308	329	354	379	394		
				16	73	31	47	85	79	20	31	89	89	70	77		
Gehuwd paar	Totaal gehuwde paren			343	344	342	341	340	338	336	335	334	333	333	332		
				699	064	538	671	243	476	912	494	615	995	136	351		
				1	2	4	4	3	9	8	9	6	9	8	7		
	0 kinderen			142	152	154	155	156	157	158	159	160	162	162	163		
				461	106	665	634	380	215	395	631	941	161	952	667		
				6	3	6	3	8	2	6	9	8	8	2	7		
	1 kind			728	677	644	636	626	615	605	596	589	585	583	582		
				238	297	675	458	291	951	544	053	048	797	775	203		
	2 kinderen			892	852	847	842	836	828	818	809	800	790	782	774		
				368	005	733	377	838	173	991	235	178	892	489	010		
3 of meer kinderen			391	390	386	381	375	368	360	353	347	341	335	330			
			769	277	320	536	496	493	637	342	512	652	582	627			
Eenouder huishoud	Totaal eenouder			360	384	424	433	444	452	458	465	474	486	496	510		
				754	317	124	972	124	370	881	704	909	250	272	894		

januari.

Trendbreuk huishoudens en personen in huishoudens

Vanaf 2011 is er voor de samenstelling van huishoudensgegevens gebruik gemaakt van een nieuwe productiemethode. In deze nieuwe methode wordt voor het bepalen van de huishoudenssamenstelling naast de gegevens uit de gemeentelijke basisadministratie (GBA) belastingdienstgegevens over samenwonende paren gebruikt.

De uitkomsten op basis van de nieuwe productiemethode sluiten goed aan op de voorgaande uitkomsten, maar er treden vanaf 2011 wel kleine verschuivingen op in het aantal huishoudens naar samenstelling. De grootste verandering betreft het aantal overige huishoudens en de niet-gehuwde paren. In 2011 valt het aantal overige huishoudens 10 duizend lager uit dan in 2010. Het aantal niet gehuwde paren valt navenant hoger uit.

Het aantal personen in institutionele huishoudens ligt op 1 januari 2011 bijna 11 duizend hoger dan op 1 januari 2010. Ongeveer de helft van deze stijging is veroorzaakt door verbeteringen in de methode van waarneming.

Trendbreuk burgerlijke staat

Vanaf 2010 is een kleine verschuiving tussen de verschillende burgerlijke staten opgetreden (minder ongehuwd en meer gescheiden en verweduwd). Dit komt omdat in de periode 1998 tot 2010 niet alle burgerlijke staten beschikbaar zijn in de bronbestanden die het CBS gebruikt. De burgerlijke staten 'verweduwd na partnerschap' en 'gescheiden na partnerschap' worden daardoor binnen deze statistiek binnen deze periode genegeerd. Voor deze statistiek betekent dit dat de burgerlijke staat van vóór het partnerschap is gebruikt wat in de meeste gevallen ongehuwd was. Vanaf 2010 zijn alle burgerlijke staten beschikbaar.

Gegevens beschikbaar vanaf: 1995

Status van de cijfers:

Alle in de tabel opgenomen cijfers zijn definitief.

Wijzigingen per 16 oktober 2012:

- De voorlopige cijfers per 1 januari 2011 zijn vervangen door definitieve cijfers. De belangrijkste verschillen tussen de voorlopige en definitieve cijfers per 1 januari 2011 zijn een lager aantal eenpersoonshuishoudens (54 duizend), een hoger aantal huishoudens bestaande uit niet-gehuwde paren (27 duizend) en per saldo is het totaal aantal huishoudens 27 duizend lager geworden. De definitieve cijfers zijn tot stand gekomen door een verbetering in de schattingsmethode.
- De definitieve cijfers per 1 januari 2012 zijn toegevoegd.

Wanneer komen er nieuwe cijfers?

In augustus / september 2013 worden de definitieve cijfers per 1 januari 2013 toegevoegd.

2. DEFINITIES EN VERKLARING VAN SYMBOLEN

Huishouden

Particulier of institutioneel huishouden.

Particulier huishouden

Eén of meer personen die samen een woonruimte bewonen en zichzelf, dus niet-bedrijfsmatig, voorzien in de dagelijkse levensbehoeften.

Institutioneel huishouden

Eén of meer personen die samen een woonruimte bewonen en daar bedrijfsmatig worden voorzien in dagelijkse levensbehoeften. Ook de huisvesting vindt bedrijfsmatig plaats. Het gaat om instellingen zoals verpleeg-, verzorgings- en kindertehuizen, gezinsvervangende tehuizen, revalidatiecentra en penitentiaire inrichtingen, waarin de personen in principe voor langere tijd (zullen) verblijven.

Burgerlijke staat

Formele positie van een persoon waarbij wordt verwezen naar het huwelijk en het geregistreerd partnerschap.

Geregistreerd partnerschap

Een op het huwelijk lijkende relatie tussen twee personen van gelijk of van verschillend geslacht, vastgelegd in een akte van de Burgerlijke Stand. Per 1 januari 1998 is in Nederland het geregistreerd partnerschap ingevoerd.

Huwelijk

Wettelijke verbintenis tot het samenleven van twee personen.

Sinds april 2001 staat het huwelijk ook open voor personen van hetzelfde geslacht.

Huishoudengrootte

Aantal personen dat deel uitmaakt van het particulier huishouden.

Samenstelling huishouden

Typering van een particulier huishouden op basis van de onderlinge relaties van de personen binnen het huishouden.

Positie in het huishouden

Plaats die een persoon in een huishouden inneemt ten opzichte van de referentiepersoon van het huishouden.

Referentiepersoon

Lid van het huishouden ten opzichte van wie de posities van de andere leden in het huishouden worden bepaald en van wie de kenmerken eventueel ook aan het huishouden worden toegekend.

Uit de leden van het huishouden wordt de referentiepersoon als volgt gekozen:

- als er een paar is binnen het huishouden: de man;
- als het paar van gelijk geslacht is: de oudste van het paar;
- in een eenouderhuishouden: de ouder;
- in een overig huishouden: de oudste meerderjarige man of - als deze ontbreekt - de oudste meerderjarige vrouw.

Verklaring van symbolen:

niets (blank) : een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen

. : gegevens ontbreken

x : geheim

- : nihil

0 (0,0) : het cijfer is kleiner dan de helft van de gekozen eenheid

* : voorlopige cijfers

** : nader voorlopige cijfers

3. KOPPELINGEN NAAR RELEVANTE TABELLEN EN ARTIKELEN

Relevante tabellen:

Informatie over huishoudens naar samenstelling, grootte en leeftijd is te vinden in tabel [Particuliere huishoudens naar samenstelling en grootte, 1 januari](#).

Informatie over huishoudens naar samenstelling en grootte is te vinden in tabel [Huishoudens; typering naar grootte, 1 januari](#).

Informatie over personen in huishoudens naar positie in het huishouden, geslacht en leeftijd is te vinden in tabel [Personen in huishoudens naar leeftijd en geslacht, 1 januari](#).

Informatie over huishoudens naar samenstelling, herkomstgroepering en wel of geen kinderen is te vinden in tabel [Huishoudens; herkomstgroepering, 1 januari](#).

Informatie over alloctonen in huishoudens naar positie in het huishouden, herkomstgroepering, generatie, geslacht en leeftijd is te vinden in tabel [Personen; positie in het huishouden, herkomstgroepering, per 1 januari](#).

Een compleet overzicht van beschikbare informatie over bevolking, huishoudens en demografische prognoses en hun onderlinge samenhang is te vinden op de [Themapagina Bevolking](#).

4. BRONNEN EN METHODEN

De beschrijving van het onderzoek is te vinden bij de [Korte onderzoeksbeschrijving](#).

5. MEER INFORMATIE

Infoservice: <http://www.cbs.nl/infoservice>

Copyright (c) Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag / Heerlen

Verveelvoudiging is toegestaan, mits het CBS als bron wordt vermeld.

Personen naar positie in het huishouden

Huishouden:

Particulier of institutioneel huishouden.

Particulier huishouden:

Eén of meer personen die samen een woonruimte bewonen en zichzelf, dus niet-bedrijfsmatig, voorzien in de dagelijkse levensbehoeften.

Institutioneel huishouden:

Eén of meer personen die samen een woonruimte bewonen en daar bedrijfsmatig worden voorzien in dagelijkse levensbehoeften. Ook de huisvesting vindt bedrijfsmatig plaats. Het gaat om instellingen zoals verpleeg-, verzorgings- en kindertehuizen, gezinsvervangende tehuizen, revalidatiecentra en penitentiaire inrichtingen, waarin de personen in principe voor langere tijd (zullen) verblijven.

Positie in het huishouden:

Plaats die een persoon in een huishouden inneemt ten opzichte van de referentiepersoon van het huishouden.

Referentiepersoon:

Lid van het huishouden ten opzichte van wie de posities van de andere leden in het huishouden worden bepaald en van wie de kenmerken eventueel ook aan het huishouden worden toegekend.

Uit de leden van het huishouden wordt de referentiepersoon als volgt gekozen:

- als er een paar is binnen het huishouden: de man;
- als het paar van gelijk geslacht is: de oudste van het paar;
- in een eenouderhuishouden: de ouder;
- in een overig huishouden: de oudste meerderjarige man of - als deze ontbreekt - de oudste meerderjarige vrouw.

Thuiswonend kind

Thuiswonende kinderen in particuliere huishoudens.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met één of twee tot het huishouden behorende ouders.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen, maar geen pleegkinderen.

Alleenstaand

Alleenstaande personen in particuliere huishoudens.

Alleenstaand:

Persoon die alleen in een woonruimte woont en een eenpersoonshuishouden vormt. Tot eenpersoonshuishoudens worden ook personen gerekend die met anderen op eenzelfde adres wonen maar een eigen huishouding voeren. Alleenstaanden worden in alle burgerlijke staten aangetroffen; zo kunnen gehuwden na het stuklopen van hun relatie (in afwachting van een scheiding) alleen wonen.

Samenwonende personen

Samenwonende personen in particuliere huishoudens.

Samenwonende persoon:

Persoon die samen met iemand anders (ongeacht geslacht) als paar, al dan niet met elkaar gehuwd, al dan niet geregistreerd partners en al dan niet met kinderen, een particulier huishouden vormt.

Partner in niet-gehuwd paar zonder ki...

Partners in niet-gehuwd samenwonende paren zonder thuiswonende kinderen.

Niet-gehuwd paar:

Twee personen ongeacht geslacht die een samenwoonrelatie hebben exclusief huwelijk en partnerschapsregistratie.

Partnerschapsregistratie:

Een op het huwelijk lijkende vorm van vastlegging van een relatie in een akte van de Burgerlijke Stand. De registratie staat open voor paren van gelijk en van verschillend geslacht.

De registratie is ingevoerd in Nederland per 1 januari 1998.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met één of twee tot het huishouden behorende ouders.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen, maar geen pleegkinderen.

Partner in gehuwd paar zonder kinderen

Partners in gehuwd samenwonende paren zonder thuiswonende kinderen.

Gehuwd paar:

Twee personen ongeacht geslacht die met elkaar gehuwd zijn of een geregistreerd partnerschap hebben gesloten.

Partnerschapsregistratie:

Een op het huwelijk lijkende vorm van vastlegging van een relatie in een akte van de Burgerlijke Stand. De registratie staat open voor paren van gelijk en van verschillend geslacht.

De registratie is ingevoerd in Nederland per 1 januari 1998.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met één of twee tot het huishouden behorende ouders.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen, maar geen pleegkinderen.

Partner in niet-gehuwd paar met kinderen

Partners in niet-gehuwd samenwonende paren met thuiswonende kinderen.

Niet-gehuwd paar:

Twee personen ongeacht geslacht die een samenwoonrelatie hebben exclusief huwelijk en partnerschapsregistratie.

Partnerschapsregistratie:

Een op het huwelijk lijkende vorm van vastlegging van een relatie in een akte van de Burgerlijke Stand.

De registratie staat open voor paren van gelijk en van verschillend geslacht. De registratie is ingevoerd in Nederland per 1 januari 1998.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met één of twee tot het huishouden behorende ouders.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen, maar geen pleegkinderen.

Partner in gehuwd paar met kinderen

Partners in gehuwd samenwonende paren met thuiswonende kinderen.

Gehuwd paar:

Twee personen ongeacht geslacht die met elkaar gehuwd zijn of een geregistreerd partnerschap hebben gesloten.

Partnerschapsregistratie:

Een op het huwelijk lijkende vorm van vastlegging van een relatie in een akte van de Burgerlijke Stand. De registratie staat open voor paren van gelijk en van verschillend geslacht.

De registratie is ingevoerd in Nederland per 1 januari 1998.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met één of twee tot het huishouden behorende ouders.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen, maar geen pleegkinderen.

Ouder in eenouderhuishouden

Ouders in particuliere eenouderhuishoudens.

Eenouderhuishouden:

Particulier huishouden bestaande uit één ouder met thuiswonende kinderen.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met de ouder die tot het huishouden behoort.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen, maar geen pleegkinderen.

Overig lid huishouden

Overige leden in particuliere huishoudens.

Overig lid huishouden:

Persoon die anders dan als partner, ouder in een eenouderhuishouden of als thuiswonend kind deel uitmaakt van een particulier huishouden.

Te denken valt hierbij bijvoorbeeld aan een kostganger die bij een gezin inwoont, twee broers die samen één huishouding vormen, of pleegkinderen.

Personen in institutionele huishoudens

Totaal aantal personen in institutionele huishoudens.

Institutioneel huishouden:

Eén of meer personen die samen een woonruimte bewonen en daar bedrijfsmatig worden voorzien in dagelijkse levensbehoeften. Ook de huisvesting vindt bedrijfsmatig plaats.

Het gaat om instellingen zoals verpleeg-, verzorgings- en kindertehuizen, gezinsvervangende tehuizen, revalidatiecentra en penitentiaire inrichtingen, waarin de personen in principe voor langere tijd (zullen) verblijven.

Thuiswonend kind

Thuiswonende kinderen in particuliere huishoudens.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met één of twee tot het huishouden behorende ouders.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen, maar geen pleegkinderen.

Alleenstaand

Alleenstaande personen in particuliere huishoudens.

Alleenstaand:

Persoon die alleen in een woonruimte woont en een eenpersoonshuishoudens vormt.

Tot eenpersoonshuishoudens worden ook personen gerekend die met anderen op eenzelfde adres wonen maar een eigen huishouding voeren. Alleenstaanden worden in alle burgerlijke staten aangetroffen; zo kunnen gehuwden na het stuklopen van hun relatie (in afwachting van een scheiding) alleen wonen.

Samenwonende personen

Samenwonende personen in particuliere huishoudens.

Samenwonende persoon:

Persoon die samen met iemand anders (ongeacht geslacht) als paar, al dan niet met elkaar gehuwd, al dan niet geregistreerd partners en al dan niet met kinderen, een particulier huishouden vormt.

Partner in niet-gehuwd paar zonder ki...

Partners in niet-gehuwd samenwonende paren zonder thuiswonende kinderen.

Niet-gehuwd paar:

Twee personen ongeacht geslacht die een samenwonenrelatie hebben exclusief huwelijk en partnerschapsregistratie.

Partnerschapsregistratie:

Een op het huwelijk lijkende vorm van vastlegging van een relatie in een akte van de Burgerlijke Stand. De registratie staat open voor paren van gelijk en van verschillend geslacht.

De registratie is ingevoerd in Nederland per 1 januari 1998.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met één of twee tot het huishouden behorende ouders.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen, maar geen pleegkinderen.

Partner in gehuwd paar zonder kinderen

Partners in gehuwd samenwonende paren zonder thuiswonende kinderen.

Gehuwd paar:

Twee personen ongeacht geslacht die met elkaar gehuwd zijn of een geregistreerd partnerschap hebben gesloten.

Partnerschapsregistratie:

Een op het huwelijk lijkende vorm van vastlegging van een relatie in een akte van de Burgerlijke Stand. De registratie staat open voor paren van gelijk en van verschillend geslacht.

De registratie is ingevoerd in Nederland per 1 januari 1998.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met één of twee tot het huishouden behorende ouders.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen, maar geen pleegkinderen.

Partner in niet-gehuwd paar met kinderen

Partners in niet-gehuwd samenwonende paren met thuiswonende kinderen.

Niet-gehuwd paar:

Twee personen ongeacht geslacht die een samenwonenrelatie hebben exclusief huwelijk en partnerschapsregistratie.

Partnerschapsregistratie:

Een op het huwelijk lijkende vorm van vastlegging van een relatie in een akte van de Burgerlijke Stand. De registratie staat open voor paren van gelijk en van verschillend geslacht.

De registratie is ingevoerd in Nederland per 1 januari 1998.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met één of twee tot het huishouden behorende ouders.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen, maar geen pleegkinderen.

Partner in gehuwd paar met kinderen

Partners in gehuwd samenwonende paren met thuiswonende kinderen.

Gehuwd paar:

Twee personen ongeacht geslacht die met elkaar gehuwd zijn of een geregistreerd partnerschap hebben gesloten.

Partnerschapsregistratie:

Een op het huwelijk lijkende vorm van vastlegging van een relatie in een akte van de Burgerlijke Stand. De registratie staat open voor paren van gelijk en van verschillend geslacht.

De registratie is ingevoerd in Nederland per 1 januari 1998.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met één of twee tot het huishouden behorende ouders.
Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen, maar geen pleegkinderen.

Ouder in eenouderhuishouden

Ouders in particuliere eenouderhuishoudens.

Eenouderhuishouden:

Particulier huishouden bestaande uit één ouder met thuiswonende kinderen.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met de ouder die tot het huishouden behoort.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen, maar geen pleegkinderen.

Overig lid huishouden

Overige leden in particuliere huishoudens.

Overig lid huishouden:

Persoon die anders dan als partner, ouder in een eenouderhuishouden of als thuiswonend kind deel uitmaakt van een particulier huishouden.

Te denken valt hierbij bijvoorbeeld aan een kostganger die bij een gezin inwoont, twee broers die samen één huishouding vormen, of pleegkinderen.

Personen in institutionele huishoudens

Totaal aantal personen in institutionele huishoudens.

Institutioneel huishouden:

Eén of meer personen die samen een woonruimte bewonen en daar bedrijfsmatig worden voorzien in dagelijkse levensbehoeften. Ook de huisvesting vindt bedrijfsmatig plaats.

Het gaat om instellingen zoals verpleeg-, verzorgings- en kindertehuizen, gezinsvervangende tehuizen, revalidatiecentra en penitentiaire inrichtingen, waarin de personen in principe voor langere tijd (zullen) verblijven.

Particuliere huishoudens

Particulier huishouden:

Eén of meer personen die samen een woonruimte bewonen en zichzelf, dus niet-bedrijfsmatig, voorzien in de dagelijkse levensbehoeften.

Naar huishoudensgrootte

Huishoudensgrootte:

Aantal personen dat deel uitmaakt van het particulier huishouden.

Eenpersoonshuishouden

Een particulier huishouden bestaande uit één persoon.

Meerpersoonshuishouden

Een particulier huishouden bestaande uit twee of meer personen.

Gemiddelde huishoudensgrootte

Gemiddeld aantal personen dat deel uitmaakt van een particulier huishouden.

Naar samenstelling

Samenstelling huishouden:

Typering van een particulier huishouden op basis van de onderlinge relaties van de personen binnen het huishouden.

Eenpersoonshuishouden

Een particulier huishouden bestaande uit één persoon.

Meerpersoonshuishouden

Een particulier huishouden bestaande uit twee of meer personen.

Totaal meerpersoonshuishoudens

Totaal aantal particuliere huishoudens bestaande uit twee of meer personen.

Meerpersoonshuishoudens zonder kinderen

Meerpersoonshuishouden zonder thuiswonende kinderen.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met één of twee tot het huishouden behorende ouders.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen maar geen pleegkinderen.

Meerpersoonshuishoudens met kinderen

Meerpersoonshuishouden met thuiswonende kinderen.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met één of twee tot het huishouden behorende ouders.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen maar geen pleegkinderen.

Niet-gehuwd paar

Niet-gehuwd paar in een meerpersoonshuishouden.

Niet-gehuwd paar:

Twee personen die een samenwoonrelatie hebben maar niet met elkaar zijn gehuwd of een partnerschapsregistratie hebben gesloten.

Partnerschapsregistratie:

Een op het huwelijk lijkende vorm van vastlegging van een relatie in een akte van de Burgerlijke Stand. De registratie staat open voor paren van gelijk en van verschillend geslacht.

De registratie is ingevoerd in Nederland per 1 januari 1998.

0 kinderen

Niet-gehuwd paar in een meerpersoonshuishouden zonder thuiswonende kinderen.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met één of twee tot het huishouden behorende ouders.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen maar geen pleegkinderen.

1 kind

Niet-gehuwd paar in een meerpersoonshuishouden met één thuiswonend kind.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met één of twee tot het huishouden behorende ouders.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen maar geen pleegkinderen.

2 kinderen

Niet-gehuwd paar in een meerpersoonshuishouden met twee thuiswonende kinderen.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met één of twee tot het huishouden behorende ouders.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen maar geen pleegkinderen.

3 of meer kinderen

Niet-gehuwd paar in een meerpersoonshuishouden met drie of meer thuiswonende kinderen.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met één of twee tot het huishouden behorende ouders.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen maar geen pleegkinderen.

Gehuwd paar

Gehuwd paar in een meerpersoonshuishouden.

Gehuwd paar:

Twee personen die met elkaar gehuwd zijn of samen een geregistreerd partnerschap

hebben gesloten.

Partnerschapsregistratie:

Een op het huwelijk lijkende vorm van vastlegging van een relatie in een akte van de Burgerlijke Stand. De registratie staat open voor paren van gelijk en van verschillend geslacht.

De registratie is ingevoerd in Nederland per 1 januari 1998.

0 kinderen

Gehuwd paar in een meerpersoonshuishouden zonder thuiswonende kinderen.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met één of twee tot het huishouden behorende ouders.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen maar geen pleegkinderen.

1 kind

Gehuwd paar in een meerpersoonshuishouden met één thuiswonend kind.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met één of twee tot het huishouden behorende ouders.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen maar geen pleegkinderen.

2 kinderen

Gehuwd paar in een meerpersoonshuishouden met twee thuiswonende kinderen.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met één of twee tot het huishouden behorende ouders.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen maar geen pleegkinderen.

3 of meer kinderen

Gehuwd paar in een meerpersoonshuishouden met drie of meer thuiswonende kinderen.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met één of twee tot het huishouden behorende ouders.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen maar geen pleegkinderen.

Eenouderhuishouden

Particulier huishouden bestaande uit één ouder met thuiswonende kinderen.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met de ouder die tot het huishouden behoort.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen, maar geen pleegkinderen.

1 kind

Eenouderhuishouden met één thuiswonend kind.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met de ouder die tot het huishouden behoort.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen, maar geen pleegkinderen.

2 kinderen

Eenouderhuishouden met twee thuiswonende kinderen.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met de ouder die tot het huishouden behoort.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen, maar geen pleegkinderen.

3 of meer kinderen

Eenouderhuishouden met drie of meer thuiswonende kinderen.

Thuiswonend kind:

Persoon ongeacht leeftijd of burgerlijke staat die een kind-ouder relatie heeft met de ouder die tot het huishouden behoort.

Onder thuiswonende kinderen worden ook begrepen adoptie- en stiefkinderen, maar geen pleegkinderen.

Overig huishouden

Particulier huishouden dat uitsluitend bestaat uit overige leden.

Overig lid van een huishouden:

Persoon die anders dan als partner, ouder in een eenouderhuishouden of als thuiswonend kind deel uitmaakt van een particulier huishouden.

Te denken valt hierbij bijvoorbeeld aan een kostganger die bij een gezin inwoont, twee broers die samen één huishouding vormen, of pleegkinderen.

Personen in institutionele huishoudens

Institutioneel huishouden:

Eén of meer personen die samen een woonruimte bewonen en daar bedrijfsmatig worden voorzien in dagelijkse levensbehoeften. Ook de huisvesting vindt bedrijfsmatig plaats.

Het gaat om instellingen zoals verpleeg-, verzorgings- en kindertehuizen, gezinsvervangende tehuizen, revalidatiecentra en penitentiaire inrichtingen, waarin de personen in principe voor langere tijd (zullen) verblijven.

Naar geslacht en burgerlijke staat

Burgerlijke staat:

Formele positie van een persoon waarbij wordt verwezen naar het huwelijk en het .

Doorgaans worden het geregistreerd partnerschap en het huwelijk op dezelfde wijze behandeld.

Huwelijk:

Wettelijke verbintenis tot het samenleven van twee personen.

Sinds april 2001 staat het huwelijk ook open voor personen van hetzelfde geslacht.

Geregistreerd partnerschap:

Een op het huwelijk lijkende vorm van vastlegging van een relatie in een akte van de Burgerlijke Stand. De registratie staat open voor paren van gelijk en van verschillend geslacht.

De registratie is ingevoerd in Nederland per 1 januari 1998.

Totaal mannen in een instelling

Totaal aantal mannen in institutionele huishoudens.

Ongehuwd

Vanaf 2010: burgerlijke staat die aangeeft dat een persoon nog nooit een huwelijk heeft gesloten of een geregistreerd partnerschap is aangegaan.

1998 tot 2010: burgerlijke staat die aangeeft dat een persoon nog nooit een huwelijk heeft gesloten of een geregistreerd partnerschap heeft.

Omdat in de periode 1998 tot 2010 niet alle burgerlijke staten beschikbaar zijn in de bronbestanden die het CBS gebruikt, zijn de burgerlijke staten 'verweduwd na partnerschap' en 'gescheiden na partnerschap' in deze statistiek binnen deze periode genegeerd. Voor deze statistiek betekent dit dat de burgerlijke staat van vóór het partnerschap is gebruikt. Dat was meestal ongehuwd.

Tot 1998: burgerlijke staat die aangeeft dat een persoon nog nooit een huwelijk heeft gesloten.

Trendbreuk

Vanaf 2010 is een kleine verschuiving tussen de verschillende burgerlijke staten opgetreden (minder ongehuwd en meer gescheiden respectievelijk verweduwd). Dit komt omdat in de periode 1998 tot 2010 niet alle burgerlijke staten beschikbaar zijn in de bronbestanden die het CBS gebruikt. De burgerlijke staten 'verweduwd na partnerschap' en 'gescheiden na partnerschap' worden daardoor binnen deze statistiek binnen deze periode genegeerd. Voor deze statistiek betekent dit dat de burgerlijke staat van vóór het partnerschap is gebruikt wat in de meeste gevallen ongehuwd was. Vanaf 2010 zijn alle burgerlijke staten beschikbaar.

Gehuwd

Vanaf 1998: wettig gehuwd plus partnerschap.
Tot 1998: wettig gehuwd.

Wettig gehuwd:

Burgerlijke staat die ontstaat na sluiting van een huwelijk.
Inclusief personen die zijn gescheiden van tafel en bed, want zij blijven formeel gehuwd.

Partnerschap:

Burgerlijke staat die ontstaat na het aangaan van een geregistreerd partnerschap.

Verweduwd

Vanaf 2010: verweduwd na wettig huwelijk plus verweduwd na partnerschap.

Tot 2010: verweduwd na wettig huwelijk.

Omdat in de periode 1998 tot 2010 niet alle burgerlijke staten beschikbaar zijn in de bronbestanden die het CBS gebruikt, is 'verweduwd na partnerschap' in deze statistiek binnen deze periode niet meegeteld.

Trendbreuk

Vanaf 2010 is een kleine verschuiving tussen de verschillende burgerlijke staten opgetreden (minder ongehuwd en meer gescheiden respectievelijk verweduwd). Dit komt omdat in de periode 1998 tot 2010 niet alle burgerlijke staten beschikbaar zijn in de bronbestanden die het CBS gebruikt. De burgerlijke staten 'verweduwd na partnerschap' en 'gescheiden na partnerschap' worden daardoor binnen deze statistiek binnen deze periode genegeerd. Voor deze statistiek betekent dit dat de burgerlijke staat van vóór het partnerschap is gebruikt wat in de meeste gevallen ongehuwd was. Vanaf 2010 zijn alle burgerlijke staten beschikbaar.

Verweduwd na wettig huwelijk:

Burgerlijke staat die ontstaat na ontbinding van een wettig huwelijk door overlijden van de partner.

Verweduwd na partnerschap:

Burgerlijke staat die ontstaat na ontbinding van een geregistreerd partnerschap door overlijden van de partner.

Gescheiden

Vanaf 2010: gescheiden na wettig huwelijk plus gescheiden na partnerschap.

Tot 2010: gescheiden na wettig huwelijk.

Omdat in de periode 1998 tot 2010 niet alle burgerlijke staten beschikbaar zijn in de bronbestanden die het CBS gebruikt, is 'gescheiden na partnerschap' in deze statistiek binnen deze periode niet meegeteld.

Trendbreuk

Vanaf 2010 is een kleine verschuiving tussen de verschillende burgerlijke staten opgetreden (minder ongehuwd en meer gescheiden respectievelijk verweduwd). Dit komt omdat in de periode 1998 tot 2010 niet alle burgerlijke staten beschikbaar zijn in de bronbestanden die het CBS gebruikt. De burgerlijke staten 'verweduwd na partnerschap' en 'gescheiden na partnerschap' worden daardoor binnen deze statistiek binnen deze periode genegeerd. Voor deze statistiek betekent dit dat de burgerlijke staat van vóór het partnerschap is gebruikt wat in de meeste gevallen ongehuwd was. Vanaf 2010 zijn alle burgerlijke staten beschikbaar.

Gescheiden na wettig huwelijk:

Burgerlijke staat die ontstaat na ontbinding van een wettig huwelijk door echtscheiding.
Exclusief personen die zijn gescheiden van tafel en bed, want zij blijven formeel gehuwd.

Gescheiden na partnerschap:

Burgerlijke staat die ontstaat na ontbinding van een geregistreerd partnerschap anders dan door het overlijden van de partner.

Totaal vrouwen in een instelling

Totaal aantal vrouwen in institutionele huishoudens.

Ongehuwd

Vanaf 2010: burgerlijke staat die aangeeft dat een persoon nog nooit een huwelijk heeft gesloten of een geregistreerd partnerschap is aangegaan.

1998 tot 2010: burgerlijke staat die aangeeft dat een persoon nog nooit een huwelijk heeft gesloten of een geregistreerd partnerschap heeft.

Omdat in de periode 1998 tot 2010 niet alle burgerlijke staten beschikbaar zijn in de bronbestanden die het CBS gebruikt, zijn de burgerlijke staten 'verweduwd na partnerschap' en 'gescheiden na partnerschap' in deze statistiek binnen deze periode genegeerd. Voor deze statistiek betekent dit dat de burgerlijke staat van vóór het partnerschap is gebruikt. Dat was meestal ongehuwd.

Tot 1998: burgerlijke staat die aangeeft dat een persoon nog nooit een huwelijk heeft gesloten.

Trendbreuk

Vanaf 2010 is een kleine verschuiving tussen de verschillende burgerlijke staten opgetreden (minder ongehuwd en meer gescheiden respectievelijk verweduwd). Dit komt omdat in de periode 1998 tot 2010 niet alle burgerlijke staten beschikbaar zijn in de bronbestanden die het CBS gebruikt. De burgerlijke staten 'verweduwd na partnerschap' en 'gescheiden na partnerschap' worden daardoor binnen deze statistiek binnen deze periode genegeerd. Voor deze statistiek betekent dit dat de burgerlijke staat van vóór het partnerschap is gebruikt wat in de meeste gevallen ongehuwd was. Vanaf 2010 zijn alle burgerlijke staten beschikbaar.

Gehuwd

Vanaf 1998: wettig gehuwd plus partnerschap.

Tot 1998: wettig gehuwd.

Wettig gehuwd:

Burgerlijke staat die ontstaat na sluiting van een huwelijk.

Inclusief personen die zijn gescheiden van tafel en bed, want zij blijven formeel gehuwd.

Partnerschap:

Burgerlijke staat die ontstaat na het aangaan van een geregistreerd partnerschap.

Verweduwd

Vanaf 2010: verweduwd na wettig huwelijk plus verweduwd na partnerschap.

Tot 2010: verweduwd na wettig huwelijk.

Omdat in de periode 1998 tot 2010 niet alle burgerlijke staten beschikbaar zijn in de bronbestanden die het CBS gebruikt, is 'verweduwd na partnerschap' in deze statistiek binnen deze periode niet meegeteld.

Trendbreuk

Vanaf 2010 is een kleine verschuiving tussen de verschillende burgerlijke staten opgetreden (minder ongehuwd en meer gescheiden respectievelijk verweduwd). Dit komt omdat in de periode 1998 tot 2010 niet alle burgerlijke staten beschikbaar zijn in de bronbestanden die het CBS gebruikt. De burgerlijke staten 'verweduwd na partnerschap' en 'gescheiden na partnerschap' worden daardoor binnen deze statistiek binnen deze periode genegeerd. Voor deze statistiek betekent dit dat de burgerlijke staat van vóór het partnerschap is gebruikt wat in de meeste gevallen ongehuwd was. Vanaf 2010 zijn alle burgerlijke staten beschikbaar.

Verweduwd na wettig huwelijk:

Burgerlijke staat die ontstaat na ontbinding van een wettig huwelijk door overlijden van de partner.

Verweduwd na partnerschap:

Burgerlijke staat die ontstaat na ontbinding van een geregistreerd partnerschap door overlijden van de partner.

Gescheiden

Vanaf 2010: gescheiden na wettig huwelijk plus gescheiden na partnerschap.

Tot 2010: gescheiden na wettig huwelijk.

Omdat in de periode 1998 tot 2010 niet alle burgerlijke staten beschikbaar zijn in de bronbestanden die het CBS gebruikt, is 'gescheiden na partnerschap' in deze statistiek binnen deze periode niet meegeteld.

Trendbreuk

Vanaf 2010 is een kleine verschuiving tussen de verschillende burgerlijke staten opgetreden (minder ongehuwd en meer gescheiden respectievelijk verweduwd). Dit komt omdat in de periode 1998 tot 2010 niet alle burgerlijke staten beschikbaar zijn in de bronbestanden die het CBS gebruikt. De burgerlijke staten 'verweduwd na partnerschap' en 'gescheiden na partnerschap' worden daardoor binnen deze statistiek binnen deze periode genegeerd. Voor deze statistiek betekent dit dat de burgerlijke staat van vóór het partnerschap is gebruikt wat in de meeste gevallen ongehuwd was. Vanaf 2010 zijn alle burgerlijke staten beschikbaar.

Gescheiden na wettig huwelijk:

Burgerlijke staat die ontstaat na ontbinding van een wettig huwelijk door echtscheiding. Exclusief personen die zijn gescheiden van tafel en bed, want zij blijven formeel gehuwd.

Gescheiden na partnerschap:

Burgerlijke staat die ontstaat na ontbinding van een geregistreerd partnerschap anders dan door het overlijden van de partner.

Verzorgings- en verpleeghuis

Verzorgingshuis:

Permanente wooneenheden ter beschikking gesteld aan bejaarden waarbij naast het verstrekken van maaltijden, het verrichten van schoonmaakdiensten en het eventueel beheren van een alarmsysteem, de persoonlijke begeleiding van de bewoners een wezenlijk onderdeel van de zorg vormt.

Verpleeghuis:

Inrichting voor langdurige verpleging.

Psychiatrisch ziekenhuis

Algemene psychiatrische ziekenhuizen en instellingen voor kinder- en jeugdpsychiatrie, forensische psychiatrie, klinische verslavingszorg en psychiatrische deeltijdbehandeling.

Gezinsvervangend tehuis

Leefgemeenschap voor jongeren, gehandicapten en dergelijke die een op het huishouden lijkende structuur heeft.

Asielzoekerscentra vallen hier niet onder.

Opleidingsinternaat

Opleidingsinternaten en opleidingsscholen voor politie en krijgsmacht.

Penitentiaire inrichting

Rijksinrichting voor het ondergaan van een vrijheidsstraf.

Hieronder vallen gevangenen, huizen van bewaring en TBS-klinieken.

Huwelijksontbindingen; door echtscheiding en door overlijden

Gewijzigd op 13 juli 2012. Verschijningsfrequentie: eenmaal per jaar.

Onderwerpen		Periode	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2011	
Totaal huwelijksontbindingen	Huwelijksontbindingen	<i>aantal</i>	3974 6	4727 2	6528 5	8150 4	8581 6	9360 3	8818 2	8775 6	
	Huwelijksontbindingen per 1 000 inwoners	<i>per 1 000 inwoners</i>	3.9	4.1	5.0	5.8	5.7	5.9	5.3	5.3	
	Huwelijksontbindingen per 1 000 echtp.	<i>per 1 000 echtparen</i>	18.6	18.4	21.0	23.8	24.6	26.4	25.6	25.6	
Huwelijksontbinding en door echtscheiding	Echtscheidingen	<i>aantal</i>	6462	5672	1031 7	2573 5	2841 9	3465 0	3254 4	3251 0	
	Echtscheidingen per 1 000 inwoners	<i>per 1 000 inwoners</i>	0.64	0.49	0.79	1.82	1.90	2.18	1.96	1.95	
	Echtscheidingen per 1 000 echtparen	<i>per 1 000 echtparen</i>	3.0	2.2	3.3	7.5	8.1	9.8	9.5	9.5	
	Gemiddelde huwelijksduur bij echtsch.	<i>jaar</i>	11.2	11.1	11.8	11.9	12.7	12.9	14.4	14.5	
	Totaal echtscheidingspercentage	<i>%</i>	.	.	.	24.0	28.1	33.9	36.2	36.5	
	Gemiddelde leeftijd mannen	<i>jaar</i>	38.4	39.1	38.6	37.7	40.1	41.9	45.6	45.8	
	Gemiddelde leeftijd vrouwen		35.6	36.0	35.6	35.1	37.2	39.0	42.5	42.7	
Huwelijksontbinding en door overlijden	Totaal mannen en vrouwen	Overleden gehuwden	<i>aantal</i>	3328 4	4160 0	5496 8	5576 9	5739 7	5895 3	5563 8	5524 6
		Overleden gehuwden per 1 000 echtparen	<i>per 1 000 echtparen</i>	15.6	16.2	17.7	16.3	16.4	16.6	16.2	16.1
	Mannen	Overleden gehuwde mannen	<i>aantal</i>	1956 2	2678 4	3784 3	4006 5	4123 0	4106 3	3776 5	3705 1
		Overleden gehuwde mannen per 1 000 echtp.	<i>per 1 000 echtparen</i>	9.2	10.4	12.2	11.7	11.8	11.6	11.0	10.8
		Gemiddelde leeftijd Overleden gehuwde mannen	<i>jaar</i>	65.5	66.7	67.6	69.3	71.2	72.7	74.7	75.0

			Achterblijvend e vrouwen		61.7	62.8	63.9	65.7	67.7	69.2	71.2	.
	Vrouwe n	Overleden gehuwde vrouwen		<i>aantal</i>	1372 2	1481 6	1712 5	1570 4	1616 7	1789 0	1787 3	1819 5
		Overleden gehuwde vrouwen per 1 000 e...		<i>per 1 000 echtpare n</i>	6.4	5.8	5.5	4.6	4.6	5.1	5.2	5.3
	Gemiddeld e leeftijd	Overleden gehuwde vrouwen		<i>jaar</i>	63.6	65.8	66.5	67.4	68.5	69.2	70.9	71.0
		Achterblijvend e mannen			65.0	67.3	68.2	69.2	70.3	71.0	72.7	.

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen 17-10-2012

Huwelijksontbindingen; door echtscheiding en door overlijden

INHOUDSOPGAVE

1. Toelichting
2. Definities en verklaring van symbolen
3. Koppelingen naar relevante tabellen en artikelen
4. Bronnen en methoden
5. Meer informatie

1. TOELICHTING

Deze tabel bevat kerncijfers van de huwelijksontbindingen door overlijden en door echtscheiding onder de geregistreerde bevolking van Nederland. Exclusief beëindigingen van geregistreerde partnerschappen.

Gegevens beschikbaar vanaf: 1950

Status van de cijfers:

Alle in de tabel opgenomen cijfers zijn definitief.

Trendbreuk nagekomen berichten

Tot 2010 werden berichten over gebeurtenissen in een bepaald jaar, die na 15 februari van het daaropvolgende jaar door het CBS werden ontvangen, genegeerd. Dit zijn zogenaamde nagekomen berichten. Door een verbetering in het productieproces worden vanaf 2010 berichten over gebeurtenissen in het voorgaande jaar, die zijn ontvangen in het publicatiejaar, meegeteld in het publicatiejaar.

Wijzigingen per 13 juli 2012:

De cijfers over 2011 zijn toegevoegd met uitzondering van de gemiddelde leeftijd van verweerde mannen en vrouwen.

Wanneer komen er nieuwe cijfers?

- In augustus 2012 worden de cijfers met betrekking tot de gemiddelde leeftijd van verweerde mannen en vrouwen over 2011 aangevuld;
- In oktober / november van 2013 worden de definitieve cijfers over 2012 in deze publicatie opgenomen.

2. DEFINITIES EN VERKLARING VAN SYMBOLEN

Bevolking

De inwoners van Nederland.

In de bevolkingsaantallen zijn uitsluitend personen begrepen die zijn opgenomen in het bevolkingsregister van een Nederlandse gemeente. In principe wordt iedereen die voor onbepaalde tijd in Nederland woont, opgenomen in het bevolkingsregister van de woongemeente. Personen die tot de bevolking van Nederland behoren, maar voor wie geen vaste woonplaats valt aan te wijzen, zijn opgenomen in het bevolkingsregister van de gemeente 's-Gravenhage. In de bevolkingsregisters zijn niet opgenomen de in Nederland wonende personen waarvoor uitzonderingsregels gelden met betrekking tot opname in de bevolkingsregisters (bijvoorbeeld diplomaten en NAVO militairen) en personen die niet legaal in Nederland verblijven.

Echtscheiding

Ontbinding van het huwelijk door een beschikking van de rechter.

Het gaat om de echtscheidingen waarvan ten minste één van de partners staat ingeschreven in het bevolkingsregister van een Nederlandse gemeente. Het maakt hierbij niet uit of de echtscheiding al dan niet door een Nederlandse rechter is uitgesproken. Een echtscheidingsbeschikking wordt ingeschreven in het echtscheidingsregister van de gemeente van huwelijksluiting. Huwelijken die in het buitenland zijn gesloten en in Nederland zijn geregistreerd kunnen in Nederland worden ontbonden door inschrijving van de echtscheidingsbeschikking in het echtscheidingsregister van de gemeente 's-Gravenhage.

Huwelijk

Wettelijke verbintenis tot het samenleven van twee personen.

Sinds april 2001 staat het huwelijk ook open voor personen van hetzelfde geslacht.

Huwelijksontbinding

Beëindiging van het huwelijk door overlijden of echtscheiding.

In deze tabel exclusief beëindigingen van geregistreerde partnerschappen.

Partnerschapsregistratie

Een op het huwelijk lijkende relatie tussen twee personen van gelijk of van verschillend geslacht, vastgelegd in een akte van de Burgerlijke Stand.

Per 1 januari 1998 is in Nederland het geregistreerd partnerschap ingevoerd.

Verklaring van de in de tabel gebruikte symbolen:

lege cel : een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen

. : onbekend; het CBS heeft hier geen cijfers over

x : geheim; het CBS heeft hier wel cijfers over maar kan deze om geheimhoudingsredenen niet publiceren

- : nihil (het cijfer is echt '0')

0 (0,0) : het cijfer komt na afronding uit op 0 (0,0). Het cijfer is dus kleiner dan de helft van de gekozen eenheid

* : voorlopige cijfers

** : nader voorlopige cijfers (deze hebben een meer definitieve status dan voorlopige cijfers)

3. KOPPELINGEN NAAR RELEVANTE TABELLEN EN ARTIKELEN

Informatie over huwen, scheiden en verweduwen naar leeftijd, geslacht en burgerlijke

staat per regio is te vinden in de tabel [Huwten en huwelijksontbinding; geslacht, leeftijd \(31 december\), regio](#).

Informatie over van echt scheidende en verweeduwende personen onder de geregistreerde bevolking van Nederland naar leeftijd en geslacht is te vinden in de tabel [Huwelijksontbinding; personen, aantallen en verhoudingscijfers](#).

Informatie over verweeduwende personen onder inwoners van Nederland naar huwelijksduur en leeftijd bij verweeduwing is te vinden in de tabel [Verweeduwen; geslacht, leeftijd \(op 31-12\) en huwelijksduur \(op 31-12\)](#).

Informatie over echtscheidingen en van echt scheidende personen onder inwoners van Nederland naar diverse kenmerken (geslacht, minderjarige kinderen, leeftijdsverschil, rangnummer van het huwelijk, geboorteland en (huwelijksduur) is te vinden in de tabel [Echtscheiding; leeftijdsverschil, kinderen, geboorteland, huwelijksduur](#).

Algemene informatie over de bevolking is te vinden op de [Themapagina Bevolking](#).

4. BRONNEN EN METHODEN

De beschrijving van het onderzoek is te vinden bij de [Korte onderzoeksbeschrijving Bevolkingsstatistiek](#).

5. MEER INFORMATIE

Infoservice: <http://www.cbs.nl/infoservice>

Copyright (c) Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag / Heerlen

Verveelvoudiging is toegestaan, mits het CBS als bron wordt vermeld.

2010

Betreft publicatiejaar.

Inclusief berichten over huwelijksontbindingen in 2009 die tussen 15 februari 2010 en 15 februari 2011 door het CBS werden ontvangen.

2011

Betreft publicatiejaar.

Inclusief berichten over huwelijksontbindingen in 2010 die tussen 15 februari 2011 en 15 februari 2012 door het CBS werden ontvangen.

Totaal huwelijksontbindingen

Beëindigingen van het huwelijk door overlijden of echtscheiding.
Exclusief beëindiging van het geregistreerd partnerschap.

Huwelijk:

Wettelijke verbintenis tot het samenleven van twee personen.

Sinds april 2001 staat het huwelijk ook open voor personen van hetzelfde geslacht.

Geregistreerd partnerschap:

Een op het huwelijk lijkende relatie tussen twee personen van gelijk of van verschillend geslacht, vastgelegd in een akte van de Burgerlijke Stand.

Per 1 januari 1998 is in Nederland het geregistreerd partnerschap ingevoerd.

Huwelijksontbindingen per 1 000 inwoners

Huwelijksontbindingen per duizend van de gemiddelde bevolking.

Gemiddelde bevolking:

De helft van een bevolking aan het begin van een bepaalde periode plus de helft van die bevolking aan het eind van de periode.

Huwelijksontbindingen per 1 000 echtp.

Huwelijksontbindingen per 1 000 echtparen.

Huwelijksontbindingen per duizend van het gemiddelde aantal gehuwde mannen (echtparen).

Gemiddeld aantal gehuwde mannen:

De helft van het aantal gehuwde mannen aan het begin van een periode plus de helft van de gehuwde mannen aan het einde van de periode.

Huwelijksontbindingen door echtscheiding

Exclusief beëindiging van het geregistreerd partnerschap anders dan door overlijden.

Echtscheiding:

Ontbinding van het huwelijk door een beschikking van de rechter op de bij de wet omschreven grond. De echtscheiding wordt van kracht zodra deze is ingeschreven in het bevolkingsregister van een Nederlandse gemeente.

Voor de periode tot en met september 1994 ging het om alle beschikkingen door een Nederlandse rechter, ingeschreven in de registers van de burgerlijke stand. Het maakte daarbij niet uit of de bij die echtscheiding betrokken personen al dan niet in Nederland woonachtig waren.

Vanaf oktober 1994 gaat het om de echtscheidingen waarvan ten minste één van de partners staat ingeschreven in het bevolkingsregister van een Nederlandse gemeente. Het maakt hierbij niet uit of de echtscheiding al dan niet door een Nederlandse rechter is uitgesproken.

Een echtscheidingsbeschikking wordt ingeschreven in het echtscheidingsregister van de gemeente van huwelijkssluiting. Huwelijken die in het buitenland zijn gesloten en in Nederland zijn geregistreerd kunnen in Nederland worden ontbonden door inschrijving van de echtscheidingsbeschikking in het echtscheidingsregister van de gemeente 's-Gravenhage.

Huwelijk:

Wettelijke verbintenis tussen twee personen.

Sinds april 2001 staat het huwelijk ook open voor personen van hetzelfde geslacht.

Partnerschapsregistratie:

Een op het huwelijk lijkende relatie tussen twee personen van gelijk of van verschillend geslacht, vastgelegd in een akte van de Burgerlijke Stand.

Per 1 januari 1998 is in Nederland het geregistreerd partnerschap ingevoerd.

Echtscheidingen per 1 000 inwoners

Echtscheidingen per duizend van de gemiddelde bevolking.

Gemiddelde bevolking:

De helft van een bevolking aan het begin van een bepaalde periode plus de helft van die bevolking aan het eind van de periode.

Echtscheidingen per 1 000 echtparen

Echtscheidingen per duizend van het gemiddeld aantal gehuwde mannen (echtparen).

Gemiddeld aantal gehuwde mannen:

De helft van het aantal gehuwde mannen aan het begin van een periode plus de helft van de gehuwde mannen aan het einde van de periode.

Gemiddelde huwelijksduur bij echtsch.

Gemiddelde huwelijksduur in jaren bij echtscheiding.

Het rekenkundig gemiddelde van alle huwelijksduren van de ontbonden huwelijken door echtscheiding.

Huwelijksduur:

Duur van het huwelijk in jaren berekend als het jaar van echtscheiding min het jaar van huwelijkssluiting.

Totaal echtscheidingspercentage

Echtscheidingspercentage:

Het percentage huwelijken dat door een echtscheiding zal worden ontbonden als de in het verslagjaar waargenomen huwelijksduurspecifieke sterfte- en echtscheidingskansen blijven gelden. Tot en met 1997 werd bij de berekening van het echtscheidingspercentage onder andere gebruik gemaakt van cijfers over echtscheidingen. Vanaf 1998 wordt gebruik gemaakt van de van echt scheidende vrouwen. De verschillen zijn minimaal.

Gemiddelde leeftijd mannen

Gemiddelde leeftijd mannen bij echtscheiding.

Gemiddelde leeftijd:

Het rekenkundig gemiddelde van alle leeftijden van mannen die van echt zijn gescheiden.

Leeftijd:

Leeftijd op 31 december in het jaar van echtscheiding.

Te berekenen als jaar van echtscheiding min geboortejaar.

Gemiddelde leeftijd vrouwen

Gemiddelde leeftijd vrouwen bij echtscheiding.

Gemiddelde leeftijd:

Het rekenkundig gemiddelde van alle leeftijden van vrouwen die van echt zijn gescheiden.

Leeftijd:

Leeftijd op 31 december in het jaar van echtscheiding.

Te berekenen als jaar van echtscheiding min geboortejaar.

Huwelijksontbindingen door overlijden

Huwelijksontbindingen door overlijden van gehuwde personen.

Exclusief beëindiging van het geregistreerd partnerschap door overlijden.

Huwelijk:
Wettelijke verbintenis tussen twee personen.
Sinds april 2001 staat het huwelijk ook open voor personen van hetzelfde geslacht.

Partnerschapsregistratie:
Een op het huwelijk lijkende relatie tussen twee personen van gelijk of van verschillend geslacht, vastgelegd in een akte van de Burgerlijke Stand.
Per 1 januari 1998 is in Nederland het geregistreerd partnerschap ingevoerd.

Totaal mannen en vrouwen

Huwelijksontbindingen door overlijden van gehuwde mannen en vrouwen.

Overleden gehuwden per 1 000 echtparen

Overleden gehuwden per duizend van het gemiddeld aantal gehuwde mannen (echtparen).

Gemiddeld aantal gehuwde mannen:
De helft van het aantal gehuwde mannen aan het begin van een periode plus de helft van de gehuwde mannen aan het einde van de periode.

Mannen

Huwelijksontbindingen door overlijden van gehuwde mannen.

Overleden gehuwde mannen per 1 000 echtp

Overleden gehuwde mannen per 1 000 echtparen.
Overleden gehuwde mannen per duizend van het gemiddeld aantal gehuwde mannen (echtparen).

Gemiddeld aantal gehuwde mannen:
De helft van het aantal gehuwde mannen aan het begin van een periode plus de helft van de gehuwde mannen aan het einde van de periode.

Gemiddelde leeftijd

Het rekenkundig gemiddelde van alle leeftijden.

Leeftijd:
Leeftijd op 31 december in het jaar van overlijden.
Te berekenen als het jaar van overlijden min het geboortjaar.

Overleden gehuwde mannen

Gemiddelde leeftijd van de gehuwde man tijdens zijn overlijden.

Achterblijvende vrouwen

Gemiddelde leeftijd van de achterblijvende vrouw na overlijden van haar echtgenoot.
Tot 2010 werd de persoon geteld indien de overleden partner op het moment van zijn overlijden inwoner was van Nederland, ongeacht of de persoon op dat moment zelf inwoner was van Nederland.
Vanaf 2010 moet de persoon tijdens het overlijden van de partner inwoner van

Nederland zijn, ongeacht of de overleden partner tijdens zijn overlijden inwoner was van Nederland.

Vrouwen

Huwelijksontbindingen door overlijden van gehuwde vrouwen.

Overleden gehuwde vrouwen per 1 000 e...

Overleden gehuwde vrouwen per 1 000 echtparen.

Overleden gehuwde vrouwen per duizend van het gemiddeld aantal gehuwde mannen (echtparen).

Gemiddeld aantal gehuwde mannen:

De helft van het aantal gehuwde mannen aan het begin van een periode plus de helft van de gehuwde mannen aan het einde van de periode.

Gemiddelde leeftijd

Het rekenkundig gemiddelde van alle leeftijden.

Leeftijd:

Leeftijd op 31 december in het jaar van overlijden.

Te berekenen als het jaar van overlijden min het geboortjaar.

Overleden gehuwde vrouwen

Gemiddelde leeftijd van de gehuwde vrouw tijdens haar overlijden.

Achterblijvende mannen

Gemiddelde leeftijd van de achterblijvende man na overlijden van zijn echtgenote.

Tot 2010 werd de persoon geteld indien de overleden partner op het moment van haar overlijden inwoner was van Nederland, ongeacht of de persoon op dat moment zelf inwoner was van Nederland.

Vanaf 2010 moet de persoon tijdens het overlijden van de partner inwoner van Nederland zijn, ongeacht of de overleden partner tijdens haar overlijden inwoner was van Neder

Verslag gesprek Irma Kops 31-01-2013

Wie is Irma Kops?

Irma Kops werkt sinds 2005 als therapeut beëdigd met kinderen, ouders, begeleiders en leraren. In juni 2008 heeft ze de vierjarige Post-HBO opleiding tot kindertherapeut aan de Nederlandse Academie voor Psychotherapie voltooid. Daarna heeft ze zich gespecialiseerd in Integratieve Kindertherapie. In 2008 is ze begonnen met haar eigen praktijk; **Veerkracht** in Den Haag. Daarnaast geeft ze ook verschillende trainingen en workshops op scholen en bij welzijnsorganisaties.

Wat is integratieve kindertherapie?

Bij integratieve kindertherapie staat **het kind centraal**. De therapie richt zich enerzijds op de binnenwereld van het kind (hoe het zich van binnen en over zichzelf voelt) en anderzijds op de buitenwereld: de relaties die het heeft in het gezin en verder in de buitenwereld (vriendjes, familie, school). In de therapie krijgt het kind inzicht in de gevoelens achter zijn gedrag en gedachten. Wat wil het kind zeggen met het gedrag dat het vertoont? Uitgangspunt van de therapie is dat het kind (onbewust) weet welke oplossingen voor de klacht zijn. Samen met de kindertherapie onderzoekt het kind zijn hulpbronnen en oplossingen. Het doel van de therapie is, dat het kind zich weer vrij kan ontwikkelen.

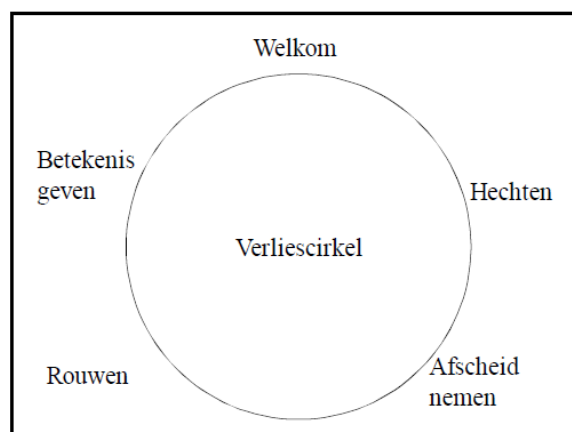
Integratieve kindertherapie en de basisschool

Wanneer een leerkracht signalen (de aandachtvrager, de onruststoker, altijd een weerwoord, altijd alles tien keer vragen, druk of heel stil, onzeker, gesloten, niet te bereiken of huilerig) opmerkt, is dit vaak een kind in zijn **afweer**. Bij **Integratieve Kindertherapie** staat het kind centraal. Wat heeft het kind in de schoolsituatie nodig om goed te kunnen functioneren? Irma Kops heeft regelmatig overleg met scholen; of een bepaalde aanpak of benadering voor het kind mogelijk is. Daarnaast kan ze aangeven waarom het kind in een de situatie zich zo gedraagt en daarom deze benadering nodig heeft.

Wanneer leerkrachten of begeleiders advies willen betreffende kinderen die niet in therapie zijn, kunnen zij contact opnemen Irma Kops als kindertherapeut. Gezamenlijk kan er worden nagegaan hoe verdere samenwerking mogelijk is in het kader van zorg binnen de school. Er kan daarna contact met de ouders worden opgenomen om de signalen en mogelijke problemen samen te bespreken. De kindertherapeut is daardoor de school tot steun bij kinderen met problemen. De lessen worden **rustiger en stabiel**. Bovendien effectiever en efficiënter. De leerkracht kan zich weer meer op zijn primaire taken concentreren.

Verliescirkel

De verliescirkel is een instrument dat ontwikkeld is om te gebruiken bij de begeleiding van kinderen

maar kan ook bij volwassenen ingezet worden. Het maakt het bespreken van de stappen in de verliescirkel concreter en makkelijker. Het kind bepaalt zelf waarover het gesprek gaat.

Het doel is het verlies onder ogen zien, pijn onder ogen zien en het leven oppakken met de verandering of het verlies.

OPPERVLAKTE

	R'veen-w	R'veen-o	Zoetermeer
Oppervlakte in ha	165	214	3705
waarvan:			
Water in ha	9,3	14,7	336,2

Bron: CBS

BEVOLKING

Per 1-1-2012	R'veen-w	R'veen-o	Zoetermeer
waarvan:	8.435	13.072	122.370
0-3 jaar	3%	4%	5%
4-11 jaar	8%	9%	9%
12-17 jaar	9%	9%	7%
18 - 24 jaar	9%	11%	9%
25 - 39 jaar	10%	14%	18%
40 - 54 jaar	28%	23%	28%
55 - 64 jaar	15%	15%	15%
65 - 74 jaar	9%	6%	8%
75+	9%	4%	6%
Gemiddelde leeftijd	43 jaar	39 jaar	39 jaar
Empersoons- huishoudens	23%	21%	30%
Niet-westerse allochtonen	12%	13%	18%
Inwoners buiten NL geboren	12%	11%	15%

Prognose 2017	8.074	12.457	123.901
Prognose 2022	7.929	12.245	123.297
Prognose 2027	7.880	12.158	121.200
Prognose 2032	7.852	12.102	119.882

Bron: GSA Zoetermeer
Bevolkingsprognose Zoetermeer 2012-2032.

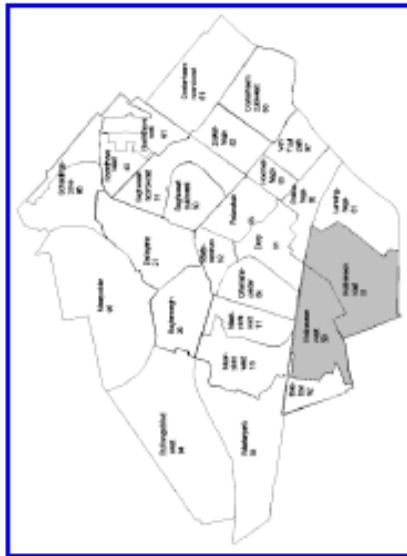
WONINGVOORRAAD

Per 1-1-2012	R'veen-w	R'veen-o	Zoetermeer
Koopwoningen	3.479	5.050	53.189
Huurwoningen	63%	69%	54%
Gemiddelde WOZ-waarde (1-1-2011)	37%	31%	46%
	253.546	229.513	207.566

Bron: Vastgoedstelsel Zoetermeer

WIJKPROFIEL

ROKKEVEEN 2012

HUISVESTING

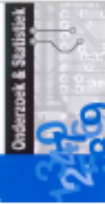
	R'veen-w	R'veen-o	Zoetermeer
Eengezins-woningen	65%	85%	59%
Meergezins-woningen	35%	15%	41%
Capaciteit bij woongebouwen	2	28	1.521
Gemiddelde woningbezetting	2,42	2,59	2,30
Bevolkingsdichtheid per ha land	54/ha	66/ha	36/ha
Woningdichtheid per ha land	22/ha	25/ha	16/ha

Bron: CBS

ECONOMIE

	R'veen-w	R'veen-o	Zoetermeer
Banen *	6.187	1.991	49.988
Bedrijfsvestigingen *	420	448	5.983
Niet-werkende werkzoekenden **	163	276	3.957
% nww-ers ***	2,9%	2,9%	4,7%

* Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden - I&O Research.
* Betreft: banen fulltime, parttime en uitzendkrachten, per 1-1-2011
** Bron: UWV-WERKloof; bewerking CBS; peildatum eind 2011
*** Niet-werkende werkzoekenden als percentage van de potentiële beroepsbevolking

HOOGST VOLTOOIDE OPLEIDING * (18 jaar en ouder)

	R'veen-w	R'veen-o	Zoetermeer
Laag	23%	28%	32%
Midden	36%	42%	35%
Hoog	41%	29%	33%

Bron: CBS; Omroepenquête 2011; 3.223 respondenten.

* Laag = o.a. basisschool, MAVO, VMBO
Midden = o.a. VAO, HAVO, MTS
Hoog = HBO, WO

HOOFDBEZIGHEID OVERDAG (18 jaar en ouder)

	R'veen-w	R'veen-o	Zoetermeer
Loon diensteigen bedrijf	67%	69%	64%
Werkzoekende zonder werk	2%	3%	4%
Student / scholier	2%	5%	4%
Werkz. in eigen huish.	3%	5%	5%
AOW'er, VUT'er	21%	14%	18%
Arbeidsongeschikt / invalide	3%	2%	3%
Doet vrijwilligerswerk	1%	1%	2%
Anders	1%	0%	0%

Bron: CBS; Omroepenquête 2011; 3.394 respondenten.

HUISHOUDENSINKOMENEN *

Gemiddeld besteedbaar huishoudensinkomen in 2009 van
particuliere huishoudens met inkomen, naar samenstelling van het
huishouden, in duizenden euro's

	R'veen-w	R'veen-o	Zoetermeer
Empersoons- huishoudens	25,7	22,5	21,6
Paar zonder kinderen	44,9	40,9	40,4
Paar met kinderen	56,2	52,3	49,1
Enoudersgezin	34,2	32,4	27,9
Overig huishouden	50,0	56,2	47,0
Totaal	44,2	41,4	36,2

Bron: CBS; Regionale Inkomensenquête 2009

Gemeente Zoetermeer
Directie Bedrijfsvoering
F&O/Onderzoek & Statistiek
Juni 2012